

3930

uko

si dei

22 663

8/15/12

Івченко Михайло.

написані зні.

150
ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА

ч. 12.

МИХАЙЛО ІВЧЕНКО

НАПОЄНІ ДНІ

Оповідання про Григорія Сковороду

Вступна стаття проф. Володимира Радзикевича

ВИДАВНИЦТВО „ІЗМАРАГД”

Напоєні дні

2930

891.79 – 32

06
10

32/63

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА

Ч. 12.

МИХАЙЛО ІВЧЕНКО

3930

НАПОЄНІ ДНІ

Оповідання про Григорія Сковороду

Вступна стаття проф. Володимира Радзикевича

ДВЕНЬ (288)

УРСР-1949

В. авт. м. Г. П.

А. УРСР

ВИДАВНИЦТВО „ІЗМАРАГД”

Ш5(2с4и)4-4 Сковорода 704 4
Ш5(2с4и)5-614.3

Львів, 1938. 3 друкарні Ю. Яськова.

МИХАЙЛО ІВЧЕНКО ТА ЙОГО ЛІТЕРАТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ.

Між українськими письменниками Придніпрянщини, що в останніх десятках літ виявили живішу творчість у ділянці оповідання й повісти, окреме й визначне місце займає Михайло Івченко. Деякі подробиці з життя й письменської діяльності цього письменника подав Іван Капустянський у коротенькій передмові до оповідання „Смертний спів”, що вийшло окремим виданням („Дешева бібліотека красного письменства”, вид. „Українського робітника”).

М. Івченко родився в 1890. р. в заможній селянській родині в Прилуччині. Після закінчення реальної школи в Ставрополі кавказькому працював на полі статистичних дослідів у Полтаві і від 1915. р. в Києві. Літературну діяльність розпочав іще в 1910. р., друкуючи в часописі „Кубанський Край” новелі російською мовою. Потім був співробітником у київській „Раді”. Перше оповідання Івченка в українській мові появилось 1916. р. в „Промислі”. В 1918. р. надруковано в „Літературно-Науковому Віснику” його „Шуми весняні”. Увагу ширших літературних кругів звернуло на письменника оповідання „Горіли степи” (вийшло в 1923. р.), в якому автор, виявляючи оригінальний літературний талант, дав цікавий образ життя і переживань однієї родини німецьких колоністів на південних землях України

в часах великої революційної метушні. В 1926. р. появилася збірка його оповідань п. н. „Імлюстою рікою” (Д. В. У.), в 1928. р. нова збірка „Землі дзвонять” (Д. В. У.), а після неї повість „Робітні сили” (накл. „Книгоспілки”, 1929. р.).

ТЕМАТИКА Й ХАРАКТЕР ОПОВІДАНЬ ІВЧЕНКА.

Тематика оповідань М. Івченка різнородна й багата. Поруч оповідань на теми любовних переживань та настроїв („Шуми весняні”) є в нього оповідання з психологічною основою (нпр. „Лісові пасма”) та ряд оповідань, в яких найшла вираз революційна суматоха з усіма її страхіттями: розколом селянського побуту, руїною родинного життя; злиднями, голодом. Всі оповідання Івченка вирізняє ліричний підхід до теми та деяке романтичне їх наświetлення. Цей поетичний кольорит Івченкових оповідань не до вподоби літературним критикам Придніпрянщини, що — за винятком С. Єфремова — тільки зрідка й коротко, в одному, двох реченнях оцінюють творчість Івченка, докоряючи йому, що пише „з якимсь старосвітським присмаком”.

Без сумніву: творчість Івченка не мала досі на меті „закріплювати добутків революції” і тим треба вияснити здержані, а то й неприхилені слова революційної критики, що всетаки не в силі відмовити Івченкові — таланту і впертої праці над собою.

„НАПОЄНІ ДНІ”.

В Івченковому історично-побутовому оповіданні „Напоєні дні” (із збірки „Землі дзвонять”), героєм є український філософ, Григорій Сковорода. В оповіданні поклав собі автор метою збаг-

нути й простежити душу людини, дивної у своєму особистому житті, оригінальної думками й поглядами. Спираючись на життєписних матеріялах і на наукових дослідах над літературною й філософічною творчістю Сковороди, дав Івченко в легкоприємливій белетристичній формі силуетку визначного українського культурного діяча XVIII ст. та в парі з тим увів в українську літературу нову, сміливу спробу оповідання біографічного характеру, в роді оповідань і повістей, що так поширені сьогодні в західньо-європейських літературах.

Цінність оповідання в тому, що авторові вдалося внести в свій твір цей засадничий настрій, такий питомий і такий характеристичний для Сковороди. Читаючи оповідання „Напоєні дні”, з цікавістю йдемо крок у крок стежками людини, що захоплюючись красою природи, в природі добачувала Божу велич і Божу могучість, що в житті шукала гармонії, що в живих розмовах і своїх писаннях заставляла людей пізнати себе та йти за голосом вродженої схильности, що „як одинока гора стояла у свій час на Україні”.

Володимир Радзикович.

ЛІТЕРАТУРА:

Коряк: »Українська література« (1928). — Цей історик літератури дає таку характеристику Івченкових оповідань: »Івченко (нар. 1890. р.) видав книжку новель »Порваною дорогою«. Це письменник, що стоїть осторонь і від сучасного життя і від сучасних літературних угруповань. У нього залишився старий імпресіонізм і нові теми він уміє опрацьовувати »з якимсь старосвітським присмаком«. Ширшого читача Івченко не має«.

Подібно висловлюється про письменника **Шамрай** »Творчість Івченка — пише він, — позначаючись туманним символізмом і великою суб'єктивністю, не могла впливати, чи хоча б репрезентувати відповідно бурхливий час громадянської війни«. (**»Українська література«**).

Про **Григорія Савича Сковороду** приступні огляди дали **Анатоль Котович**: »Григорій Савич Сковорода, український філософ XVIII ст. (Львів, наклад. вид. »Молода Україна«, 1924) і **Михайло Возняк**: Григорій Сковорода (**»Народня бібліотека Просвіти«, ч. 14., 1922. р.**), в якому використано не тільки найцінніший життєпис Сковороди **Михайла Ковалинського** (надр. удруге в збірному виданні творів Сковороди **Бонч—Бруевича**: **Собрание сочинений Г. С. Сковороды. Съ біографіей Г. С. Сковороды М. И. Ковалинскаго, съ замѣтками и примѣчаніями Владим. Бончъ—Бруевича, СПГ. 1912.**), але й інші твори, що присвячені дослідям над творчістю Сковороди. Там подано також літературу. З основніших монографій про Сковороду слід назвати передовсім **Дмитра Багалія**: **»Григорій Савич—Сковорода. Український мандрівний філософ«. Київ 1926.** Там подана головна, доволі детальна література предмету. Список творів про Сковороду подав також **М. Возняк** у III. томі **»Історії української літератури«, Львів, 1922. р.**

МИХАЙЛО ІВЧЕНКО

НАПОЄНІ ДНІ

НАПОЄНІ ДНІ.

Ах, ти тоска проклята! Ох,
докучлива печаль!

Гризеш мене з малих літ, як
міль одежу, як іржа сталь!

Ах, ти скуко! Ах, ти, муко
люта муко!

Де не піду — все з тобою, всюди,
всякий час.

Ти, як риба з водою, все
коло нас!

Григорій Сковорода.

На Либедь кияни виганяли худобу. Заспані дівчата з довгими лозинами в руках протирали очі й зацікавлено дивились на чудного юнака в зеленкувато-рудому сурдуті, в панчохах, що йшли до самих колін, в якихось дивних, припорошених, старих, але зовсім незвичайних черевиках, у високім брилі.

Обличчя було моложаве, все поголене, з легкою дитячою всішшкою.

— Добрий ранок, дівчата!

Дівчата чмихнули, затулили рота рукою й засоромлено відвернулись.

— Не впізнають земляка!

Либедь — річка в Києві, що опливає наддніпрянські горби від полудня.

Бриль = капелюх.

Моложавий = молодявий.

Григорій спинивсь, зняв бриля й червоною хусткою заходився витирати піт на лобі.

Дівчата відійшли в бік і зацікавлено стежили за ним.

Юнак хвилину постояв, а далі сів на пеньку широкої верби й почав передихати.

— Київ! Київ! „Alma mater“! Хай Бог благословляє!

Берег річки був яскраво — зелений! На оболоні завзято скубли молоду траву табуни гусей. Інколи піднімали голови й лагідно сюсюкали до гусенят.

В той саме час із-за гори, з-за низеньких будинків, що впірнали в густу, ще зовсім свіжу зелень, визирнули перші смуги промінів, загорілись у росах і розсипались на довгі рясні лінії.

В Лаврі вдарив дзвін і заспівав довгим срібним голосом кудись у широкі простори на Бровари й Ірпень.

Григорій устав і напружився, гостро вслухаючись. Очі загорілись дивним вогнем і нараз запливли сльозами.

— Свята земля! Рідна, свята земля. Він підсунув торбинку, причепив на бік дивну чорну з білими кісточками сопілку, стукнув високою палицею усміхнувся якійсь радісній думці. І пішов легкою бурсацькою ходою, простягаючи довгу шию

Лоб = чоло.

„Alma mater“ = мати, що годує. Почесна назва для вищих шкіл.

Оболонь = луговий простір.

Лавра — слово — грецьке, що первісно означало багатолюдне, огорожене місце. Лаврою на Україні звали Києво-Печерський монастир від 1688. р.

Бровари — містечко, стація під Києвом на лінії Київ—Конютоп.

Ірпень — річка на Київщині, правобічна притока Дніпра.

вперед. З воріт дехто визирав і дивувався з цього довгого стрункого юнака.

Григорій до всіх привітно посміхався, наче знав кожного.

Попід горою князя Володимира тихо булькотав струмок.

Старий, ізчорнілий хрест сумно похилився на долину, простягши перехрестя в повітрі, над вітами дерев, ніби захищаючи від нападу затишні байраки.

В прогалину визирнув Дніпро, бурхливо бавлючись на сонці і втомно бризкаючи піною.

І знову спинився Григорій і замислився... Тінь Володимира, сиза в промінях ранку, пройшла перед очима, хвилину постояла під горою й спустилась на долину.

Згадав за все.

Хотів старий князь, як добрий господар, дати радість землі, а що сталось?..

— Чому її залито було всю кровю? Чому полягли над нею печаль і стогін?

...Радісно тішив серце повний срібно-дзвінкий поклик Лаври, що спокійно щоранку благословляв землю.

Григорій пішов далі, але зразу ж стало чомусь сумно.

Той смуток, що завжди, ще з дитинства точив серце, нараз знову повстав.

Там, за кордоном, блукаючи по чужих землях, Григорій позбувся був його зовсім. І було тоді надзвичайно радісно й легко, — а кожний день святочно проходив.

Чому ж це тепер знову, тут він починає заходити в серце?

Під новою брамою в ряд сиділи старці й жалібно голосили. Один із них грав на ліру й так захопився, що здавалося, забув і за саму милостиню. Поруч із духовними піснями вривалися по-

одинокі жалі за ще недавнім минулим, й невеличкий гурт людей уважно слухав цього старого лірника.

Чомусь його співи гостро вразили Григорія. Проте він постояв хвилину і пішов у браму.

В мурах монастиря снували поодинокі гуртки прочан, побожно вклонялися кожному місцю, заходили в келії й виходили звідти, спітнілі й засмучені.

Серед прочан були здебільшого жінки, одягнуті в темне. Григорій згадав, що тепер весняні хліборобські роботи, й чоловіки всі в полі. А проте дивно було бачити цей люд, ще недавно такий сміливий та завзятий, а нині покірний, пригнічений.

— Чого ви шукаєте серед цього зчорнілого каміння?

Одна бабуса дуже уважно приглядалася до Григорія, до його всього поголеного обличчя, ніби впізнаючи в нім когось свого.

Григорій привітно посміхнувся: — хто зна, може землячка з Лубенщини сюди забилась...

Та ось бабуса відвернулася, почала хреститись та плюватись.

— Німець куцохвостий! І сюди забився! Геть погане, нечиста сило!

Григорій голосно розсміявся. За старою бурсацькою звичкою хотів показати язика й подразнити сердиту бабу, — а пройшов тихо й засмучено, уважно вдивляючись у церкву, що пишалась на сонці велико — зірчатими банями.

В церкві йшла Служба. Жовті воскові свічки тріщали полум'ям перед образами. Товпився нарід, по боках стояли чорні постаті в високих клобуках, жовті, скамянілі.

Клобук — стар. укр. шапка; чернече накриття голови.

І зразу ж стало без міри нудно від цих тупих, здеревянілих облич, від того хору, що ди-ко викрикував на криласі.

Згадалися служби католицькі, злагоджені, врочисті, з прекрасною барвистою музикою і хлоп-пачими співами.

...Herr Pfanne! Herr Pfanne!

В долині Райну сяяло сонце, зеленіли густі виноградники, а в небі синіли верхівя гір, що під-носять людський дух кудись у далечінь, у чарівну мрійність.

Signore Scovoroda! Signore Scovoroda!

Це кликала юна, палка італійка.

А синьор Сковорода тоді тікав, як дикий звір, упійманий у тенета. Італійка дзвінко сміялася над дивним »Russ-ом«.

Сковорода вийшов із церкви. Дехто з чер-ців уважно придивлявся до нього. Може впізнав, але Сковороді чомусь важко було признаватися і говорити.

Було на думці йти до дому, в Чернухи. Доро-га лежали через Поділ, і Сковорода при нагоді хотів заглянути до Академії.

Навкола Академії тихо шелестіли явори, в сті-нах будинку гуділо густим, нудним бурсацьким шумом.

Товсті присадковаті колони будинку сумно по старечому дивились на Сковороду.

Чомусь було тоскно, а разом і приємно.

Згадалось юнацтво, шалені молодечі витів-ки: як утікали до Дніпра, на нічні лови риби, на околиці Києва в чужі сади, а спритніші й до дів-

---

„Pfanne“ — сковорода, пательня.

Поділ — північне передмістя Києва, на низькій терасі Дніпра.

Академія — Києво - Могилянська Академія; висока школа, основана Петром Могилою в 1632. р.

Витівка = вигадка, видумка, затія.

чат. Стелилось широке барвисте життя, а багатьом воно замкнулось у стінах монастирів на сувору службу Богові, на важку мітру. Дехто з бурсаків боязько виглянув, придивився і впізнав:

— Грицьку? Це ти?

Григорій, червоніючи посміхався. Двоє нерішуче, але зацікавлено підійшли й привітались.

— А що це на тобі? От чудний який, їй Богу!

Як німець лопуцьковатий! І то так усі ходять у Німеччині?

— А як кому доведеться!

— Ну, брат, і чудний ти! Їй Богу!

Старший, високий чоловіка почав уважно оглядати.

— А я тобі скажу, що нічого, брате, добре! І я б охочий одягти замість оцих лапсердаків. Теліпається тобі, — тільки собак дратувати на Подолі!

— Ну, а як вам тут живеться?

— Нам? Нудно! Намилюємо Святе Письмо так, що аж млісно робиться! Голова набубніє тобі, як лубок! Нудно, братухо, дуже нудно! Тай на дідька воно! В ченці йти не хочеться, а так на Московщину, до цих етіопів!... Теж, брат, несолодко. Ех, на коня б оце та в степи широкі! Гойдай тоді хвилі вітру — тільки держись!

Він трохи помовчав.

— Слухай, Грицьку, а покурить нема в тебе?

— Ні, я не курю!

— От шкода! А кажуть, німці добрий тютюн курять!

Сковорода хутко попрощався й пішов далі.

З-за Дніпра чомусь довго не повертався чоловік.

Сковорода сів у холодку під вербою й став чекати.

Лубок = кора дерева.

Сьогодні зранку, як тільки засіріло надворі, Сковорода подався в дорогу і встиг перейти більш, як 50 верстов. У тілі почувалася втома, голод уже морив. Вражіння від Києва дивно плуталися зі спогадами про життя на чужині.

Сковорода згадав, що в торбині був хліб. Він вийняв сухий шматок, натер цибулею і почав смачно їсти.

Потім підійшов до невеличкого струмка, що протікав з-під гори, і довго пив холодну воду.

Тоді знову сів на старе місце, вийняв сопілку, оглянув її тепло й заходився грати тихих задумливих мелодій на дивній сопілці з білими кісточками.

На Дніпрі купалося сонце, розбивалось на дрібних хвилях, у шумах хвиль, у далечині затонів переливало веселками. Над хвилями вставали чайки й ластівки. Десь скидалась і плескала риба, віддаль ріки мережилась синявими збрижами струмків, по тім боці білили полові лози. А геть далі йшли безкраї ліси Броварів.

В сивині лугів майоріли табуни товару з яскравими плямами пастухів.

Чомусь знову згадалися далекі юнацькі часи.

Осінньої ночі йшов пішки з Чернух до Києва, в бурсу.

Чого так тримтіло тоді серце молодечим запалом?

Чому так хотілось жити тоді звичайним тихим життям, любити простори, сонце, сині далечені, дихати міцним щебцем і тихим затишно-лагідним смутком вечорів.

Затон = розлив води; вода, що залила землю.

Збрижами = бризками.

Половий = жовтий, іржавий.

Майоріти = злегка, зрідка видніти.

Чернухи — місце уродження Сковороди.

Щебець = чабрик, матерінка.

Львівська державна
наукова бібліотека

№ 2593

АН. УРСР

І ось хтось розрізав життя на дві смуги. І жодна не знає собі місця ні тут, на батьківщині, ні там — у далеких чужих краях.

Якоюсь тьманою радістю ваблять ліси й безкраї обрії степів.

Хто кличе туди, за бузові димища? Що за ними твориться?

Якась дівчина, вся в темному, пішла лісовими стежками на росяні поляни з нерозгаданою усмішкою на вустах. А від неї лягла довга сіра тінь.

...Тінь! Це перший символ туги. Тому так болять, у камінчик стискується серце.

Під тихі журливі згуки флейти мимоволі встали далекі дні на чужині.

Долина Райну, ще юна і свіжа, вся заросла великими незруйнованими лісами. На гострих виступах ще хмурилися старі темні замки. А внизу молоді сади й виноградники. Поміж ними білі привітні будинки швайцарців. І все обперезано грами.

Куди не кинеш оком, скрізь застигає зір на холодних карбованих лініях, яскраво-білих, червоних і синіх.

Гори гнітять густими тінями вечорів. Гори благословляють радістю голубиною кожний соячний ранок, коли сонце довго-довго вмивається й не натішиться собою!

Тоді серце голосно стукає в клітку й хоче спорхонути, полинути на верхівя гір.

Стрункий, довгоногий Григорій, легкий, як гірська сарна, хутко переходив із перевалу на перевал.

І не було втоми духові, і втома тіла була без міри солодка.

В невеличких тихих корчмах, у єзуїтських орденів любив спинятись. Там випивав кухоль хо-

---

Соячний — сояшний, соняшний.

лодного молока зі скибкою хліба з маслом; інколи давали свіжих яблук та винограду. Тоді серце наливалось соком.

І скрізь привітна зустріч, несподівана й цікава пригода, і скрізь бажаний гість.

Як приємно бути завжди в гостях!

І що, властиво, наше життя, як не радість перебування в гостях!

Треба ж пройти в ньому як найлегше. І що ми самі, як тимчасові мандрівники на цій прекрасній планеті! Треба тільки спромогтись і знайти відміряну нам зарані стежку „потрібне зробити не важким, а важке непотрібним”. *)

Товстий пузатий Жан Жак Руссо на одній віллі сердито бубонів: Я m - r Scovoroda, розвалив би всі будинки, всі брудні оті ями гноюки — наші Парижі, Лондони, Марселі й Відні, я б поскидав усі прикраси, що натягують люди на себе. Ідїть, любі брати, на долини, в ліси, на простори голі, такими, як створила вас велика мати Натура, і будьте вільні, як вільними створила вас Натура!

По дитячому наївні й радісні очі насмішкувато стежили за нудною одноманітно-густою розмовою славетнього, але молодого ще філософа. Інколи в синіх очах загорався гострий вогник, глибоко прорізував мур, що розеднував двох далеких людей.

І тоді Руссові ставало холодно й неприємно

---

*) Думка Сковороди в передмові до твору «Начальная дверь ко христіянскому добронравію». («Благодареніе блаженному Богу о томъ, что нужно здѣлать нетруднымъ, а трудное ненужнымъ»).

Жан Жак Руссо (Rousseau) — французький письменник і філософ (1712 — 1778). У повісті «Юлія або Нова Ельзоїза» заохочував до повороту до природи та проповідував свободу почувань. У пов. «Еміль або виховання» обороняв систему виховання, спертого на законах природи і вроджених схильностях.

від того надзвичайно дужого, гострого розуму, що зразу розрізує блискучу думку.

Що за істота, що за дивний пастух, що прибився сюди з якоїсь незнаної країни, „Petite Russie“ з сопілкою за поясом, неначе з якого ідилічного малюнку!

І чого він тут шукає?

Григорій уважно вслухався в усе. Але інколи за всім тим проскакувала якась насмішувата думка.

— А чому ж ти сам не роздягся й не пішов голим до Натури? Скинув би свій темно-червоний сурдут і пішов би. Виставив би своє товсте волохате черево й грівся б на сонці серед Натури. А замість того на гладкім череві товстий ланцюжок з годинника, і на ньому теліпаються якісь грубі, важкі цяцьки.

З того розійшовся з Руссом, думка сягала в нові просвіти. І було легко.

А проте все ж інколи дратував товстий позолочений ланцюжок.

У Німеччині, в численних князівствах невеликі студентські гуртки в перервах між дуелями за кухлями пива жваво обговорювали нові філософічні питання.

Ще жива була пам'ять Ляйбніца. Завзято сперечалися про можливість пізнання монад. У Ганновері, куди заглянув і Сковорода, тиха, обгороджена могила в затінку лип, здавалось мудро стежила за всім тим, що колишні, ще живі й суцільні монади внесли, як подарунок вічності.

Petite Russie • Малороссія = Україна.

Дуель — двобій, поєдинок.

Ляйбніц Готфрід Вільгельм (1646—1716) — німецький філософ і математик. У своїх писаннях переводив думку, що основою всієї дійсности є субстанціальні істоти або монади.

Скрізь лежали рівні, чепурно оброблені лани. Буйна картопля поміж садами тяглася довгими смугами.

І було приємно стежити за цією завзятою, дбайливою працею й нудно було від цих однома-нітно-розплянованих ланів і садів із їх чепурною обгорожею. Як і звичайно, Сковорода не вагався заходити в перший будинок у німецькому селі. Його зустрічали там підозріло.

Але за вечерею після випитого доброго пива, йшли жарти, інколи й грубуваті.

„Herr Pfanne! Herr Pfanne“ Сковорода! Поставив на плиту й шкварчить сало! Ха-ха-ха-ха! „Herr Pfanne“! Чого ви сюди забилися?

Сковорода залюбки розповідав про свою нау-ку, мандрівки, про свою влюблену, нікому неві-дому країну.

— О, ја... О, ја... Наука — це добра річ! А, як-же, якже!

— А в Малій Русі хіба нема вищих шкіл і сту-дентів?

І Сковорода знову розповідав про свою „alma mater“.

Але в ній не всі науки добре проходять. А він хоче обняти все, дізнати найкращого знання.

— О, як же, як же! Kleiner Russe! Такий ма-ленький, зовсім маленький Russe! Але чому Herr Сковорода такий високий? Певне, він з високої Руси! Ха-ха-ха-ха!

Сковорода вчував, що його тут ніколи не зро-зуміють і спозаранку хапався, яко мога швидше, відійти.

Був і такий випадок. Якась дівчина, дочка німецького господаря на прощання нарвала і по-дарувала букет квіток. Сковорода зніяковів, по-червонів, якось незграбно розкланявся, а далі ку-медно засміявшись, просто побіг. А дівчина ще довго дивилась у слід йому своїми великими, спо-

кійно-синіми очима. І ця подія чомусь довго не виходила з голови...

Тим часом на середині Дніпра, не знати звідки, з'явився човен.

Старенький дідусь, увесь у білому й сам білий, із розчервонілим, іще моложавим обличчям, вимахував довгим веслом.

І човен його хутко прорізував струмені вод.

Коли човен підїхав до берега, Сковорода встав і привітався.

— Ти тільки сам тут і є, козаче?

— Здається, більш нікого, дідусю!

— Та я й сам бачу, що нікого. І охота ото клопотатися з-за одного, скажи на милість! Наче я в найми до кого став!

Дідусь, очевидячки, був зовсім невдоволений.

— І чого воно так, що опівдні нікого тобі й медом не закличеш до човна? Наче муха взимку — ні однієї не побачиш! А вже як вечір, або ранок — тоді й не спекаєшся! Начіпляються тобі, як воші на кожуха. Це тільки ти якийсь чудний, козаче, що кудись поспішаєш.

І нащо б ото я турбував людей. Ліг би собі, спочив у холодочку. А на вечір я тебе б і перевіз!

Проте нічого не поробиш. Дідусь захитав головою, закліпав віями і погодився таки. Григорій хутко зібрав усе своє збіжжя й сів у човен. Дідусь нап'явсь, одіпхнув човна від берега. Човен закрутився і потому легко пішов на середину.

— Звідки, козаче, мандруєш?

— А що таке?

— Та щось дивний ти дуже. Німець — не німець, жид — не жид, бурсак не бурсак, ну й на людину не схожий!

Сковорода посміхнувся.

Збіжжя — рухомий маєток.

— Так собі мандрую світами.

— Що ж може діло яке маєш?

— Ні!

— То, може, по святих місцях ходив?

— І до цього не маю охоти.

— Диви, ти! Ну, тоді чого ж ти блукав, коли твоя ласка?

— Так! Ходив по науку в чужі краї!

— Чи бач, яке діло!

І дідусь змовк і став пильніше гребти.

Тим часом човен допливав на другий бік річки. Хвиля тихшала.

З правого берега перед очима замайорів Київ у своїй дивній красі.

З густих садів і гаїв визирали поодинокі будівлі. Палац графа Потоцького зорив над самою кручею високими шпильями, білими заламами.

А над усім містом на сонці золотіли хрести Софії, Лаври, Китаєвої пустині й Видубецького.

„Це тихі затони”, думав Сковорода, — де серце людське, як бджілка, напивається ласки Божої”...

Підпливали до другого берега. Віхали в затон. Вода була тиха й спокійна виблискувала свічадом. Тіні човна й постатів у ньому пухко лягали в глибінь. Мяко, засмоктуючи хлюпало весло.

Було тихо й затишно, й ні про що не охота було ні думати, ані рухатись. А так, упірнути в глибінь думок і дрімливо дивитись у прозорі води.

Софія — церква св. Софії в Києві, заснована Ярославом Мудрим у 1037. р. на зразок царгородської.

Китаєва пустинь — близько Києва вниз по Дніпрові. Назва походить від татарського слова: кита́й = укріплення. Якийсь час К. п. служила як кладовище для ченців.

Видубицький (монастир) — монастир св. Михайла, на Видобичах під Києвом, на березі Дніпра, побудований князем Всеволодом Ярославичем, що помер у 1093. р.

— А скажи, будь ласка, коли ти вчений чоловік, — перервав задуму дідусь, — я от звірив небо, плаваючи отут на річці, та ніяк не візьму в тямок, чого воно ото так буває: одні зорі жовті, інші сині, червоні, а то є й білі. Одні собі спокійно світять, інші все тремтять, бризкають, наче куди поспішають!

Що воно за штука така?

Чого воно так буває?

Сковорода прокинувся й захопився розповідати.

— Чи бач яка штука! А чого вони так блимають?

— А то, бачте, вони крутяться! Кожна зірка, або крутиться круг себе, або навкруги якоїсь більшої зірки, так, як наша земля!

— Хіба наша земля теж крутиться?

— А, якже. І вона крутиться круг сонця.

— А чи в тебе, чоловіче, в голові не крутиться?

Сковорода здивовано поглянув. Але дідусь невдоволено говорив далі.

— Та деж таки видано, щоб земля крутилася навкруги сонця, як вона стоїть собі на місці, що й не зворухнеш її?

— Та то нам так здається, бо й ми разом із нею крутимось.

— Таке! Тільки, мабуть, не всі крутяться. Щось ти такого почав, козаче, що й не второпаєш, до чого воно.

Він замовк, важко перебираючи в думках.

— А в Бога ти віруєш? — ненадійно запитав він.

— А чому мені не вірити?

— Ну може й так! А то є серед вас такі, що не вірують.

Звірити, звіряти = перевірити, вивірити.

Тямок, тямати = розуміння, свідомість.

— То дурні всякі, що думають, наче вони своїм курячим мізком усього дійдуть.

— Ну, може й так. Я неписьменний чоловік, не скажу тобі нічого.

І дідусь замовк, стиха хлюпаючи веслом. На березі Скворода вийшов, а дідусь поволі підплив у тінь верби і там задрімав на човні.

Скворода відійшов кілька кроків, роздягся і вперше за довгі роки викупався в Дніпрі. Потому він одягся, подивився востаннє на Київ, що тонув у розпаленому бузовому тумані, і помандрував далі. Дорога була відома ще з бурсацьких часів, бо добре зміряв її, багато разів мандруючи.

У Броварах переночував, а другого ранку, як тільки заревла скотина, йдучи на пастовень, подався далі.

Опівдні вийшов із широкої смуги лісів. За ними йшли розлогі степи. Інколи траплялися озера, зарослі очеретом, осокою, густою травою.

Ще майоріли червоні маки в степу, жовтий дрік і буркун зорями розсипався навколо. В небі гуляли тужливі кібчики й шуліки.

Захоплене серце розливалось широким струменем невимовної радості. Хотів упасти, цілувати землю, притиснути до грудей усі трави й квіти, щоб один момент розлився у вічність. І послати в небо радісну хвалу Творцеві.

В степу, в далечені яскравіли похилі постаті орачів, що поволі собі піднімали важку цілину, з насолодою гукаючи на воли.

— Гей, гей, сіромахи!

Пастовень, пастівень = огорожений шмат землі під пасовисько, близько оселі. —

Дрік (genista germanica) — жовта квітка, росте на соняшних узгір'ях.

Буркун (melilotus) — біла й жовта й синя квітка, росте на низинах, луках, при дорогах.

Цілині — новина, неорана нива.

З ними й ночував інколи. Звечора варили кашу. Потім ще довго не засипали. В темряві, що так вабить до щирих довірливих балачок, довго оповідали різні пригоди, казки, чудні дивовища. Отож, непомітно Сковорода встрявав у розмову й починав оповідати за своє життя.

В степу літньої теплої ночі всі люди рівні. Але було особливо приємно відчувати близькою людину, що так дивно уладнала собі життя.

Тим то поводитись зі Сковородою просто, але з особливою інтимною пошаною. Потім якось непомітно один по одному всі засипали, закопавшись у траву.

Тільки Григорій довго не спав. Стежив за вогнями, що блимали в небі й горів думкою над великою загадкою вічності.

А в душі поволі сплітався й нарастив один намір.

І від того серце боліло й голосно билось.

Справжні ліси починалися тільки біля Лубень, до Чернух залишалося 25 верстов. Але Сковорода почував уже втому.

Проте в самих Лубнях не хотілося залишатись та було ще й рано.

Швидко пройшов вулицями, на хвилину кинув зором на Сулу, що розлягалась широкими луками й кривулястою стьошкою йшла кудись у глибину половецьких степів. Під горою ще де-не-де тулилися поодинокі білі хатини міщан, а над ними важко лежали незграбні казарми Петра Першого й поруч із ними за пузатим козачим собором струнко піднімалися вгору високі білі колони зруйнованого замку Яреми Вишневецького.

Ярема Вишневецький — власник Лубенщини, сучасник Богдана Хмельницького; прогнаний козаками з Лівобережжя, вів із ними завзяту боротьбу.

Одним оком зирнув, чомусь засмутився й повернув на чернуський шлях.

За містом зразу ж починались ліси. В них плуталась сила вузеньких доріжок. Сковорода звернув на одну з них. Навколо йшли густі кущі, а над ними випинались у височінь старі дуби. Було зовсім тихо. Тільки на верхівях крикали ворони. Інколи з-під кущів визирали сині дзвіночки, білі кашки, різнобарвні купала.

Дорога хутко збігала вниз.

У сутінку байраку, в глибокій тиші й прохолоді дзвінко співав соловейко, а його передражнявав шпак. Сковорода мимоволі заслухався. Раптом узяв сопілку й став грати на голос соловейка.

Соловейко на хвилину стих, а потім завзято почав переспівувати.

Сковорода засміявся й пішов далі.

Внизу поволі котився потік. Густі верби вкривали його похилими вітами, подалі йшли кущі осичини, важкі тополі, де-не-де старі дуби.

Інколи вискакували до річки кози. Угледівши дивну, ворожу тварину, шулили на хвилину вуха, і нараз зривались і тікали в гущавину кущів.

Подекуди траплялись поодинокі хutorянські оселі. Кудлаті собаки люто кидались на подорожнього, що відмахувався довгою карлючковатою палицею.

Трохи поодаль якась хutorянка, приставивши долоню над бровами, довго стежила за дивним подорожнім, а тоді поволі йшла до хати.

На горі кидались у вічі невеличкі муріжки.

На одну з них падала смуга далеких просторів. За другим яром знов ішли рівні степи. В далечині майоріли стрункі явори і пляма білого будинку, але гущавина лісу заступила цей краєвид.

Кашки = різні рослини.

Купала = рослина.

Тим часом сонце поволі сідало.

Тіні на дорозі густішали, з кущів віяло січною вогкуватою прохолодою.

Десь загавкав собака і стих. Сковорода прислухався і пішов просто на собаку.

Незабаром виринув тин, за ним солом'яна катрага, й ряди вуликів. Собака загавкав ще дужче.

За хвилину вийшов високий, кремезний, вже підстаркуватий чоловік.

Сковорода наблизився й привітався.

— Здоров, здоров був!

Сковорода попрохав напиться.

— А хто ж ти будеш? — поспитав пасічник.

— Земляк, дядьку! — відповів Сковорода.

— Звідки ж ти й куди простуєш?

Сковорода сказав.

— Ну, то заходь перепочити трохи. А коли охота, то й переночувати можна, бо куди ж проти ночі до дому.

Сковорода радо зайшов. Великий грізний собака ще сердито гарчав, але потроху вгамувався й став махати хвостом.

Пасічник поважно зняв бриля й запрохав Сковороду до катраги.

В катразі було тихо й привітно. На долівці було розіслано свіжої соломи. Стіни дбайливо обставлено очеретом. За переплетиною лозини висіли кор'яки, рійниці, ножі, різне приладдя.

Пахло медом та свіжою вощиною. В кутку забилися бджоли й довго заспокойливо гуділи.

Сковорода випив води і з полегкістю передихнув. Пасічник увесь час уважно стежив за ним.

— Бачу я, чоловіче, що ти гість неабиякий тут! Хто б ти не був, а перепочинь часину, а я піду пошукаю, чим тебе пошанувати.

Катрага — хатина.

За кілька часу пасічник повернувся і приніс кілька стільників меду.

— Ось, козаче, шануйся, що Бог послав!

Обидва сіли до вечері. Пасічник інколи коротко запитував, видно, міркуючи над словами Сковороди.

Згодом вийшли з катраги.

На пасіку лягли густі, пронизані золотою порохнею проміні, високі верховіття дерев золотили в останнім сьайві заходу, і прискало ї жевріло золотом небо.

До вуликів злітались останні бджоли. Залетівши в середину, вони тихо ї розповідливо гули.

Обидва чоловіки стиха гомоніли і в розмові непомітно вийшли за пасіку. Вузькою стежкою вибралися в гору, звідки йшло широке узлісся.

І знову встали ті ж самі степи, що було промайнули перед очима Сковороди, але цього разу широкі, безкраї, з густою каймою лісів по один бік, з самотніми силветами дерев десь на обрії.

Вечірня задума тихо лягала на степ. Десь у далечені над Сулою визирали білі плями Мгарського монастиря.

А степ поволі вростав у небо.

Григорієві приємно було розмовляти з діду-сем.

Пасічник мав, як видно було з усього, живий допитливий розум, усім цікавився, усе розпитував, до всього мав свою думку ї інколи гостро кидав її, але щиро, — по дружньому.

— Ну, що ж ти думаєш робити в нас, козаче?

— Хто зна, дядьку! Ще не знайшов своєї стежки!

— Чого-ж так? Стільки шукав і не знайшов?

Кайма = ока́йка, окравка, край; рубець.

Мгарський — Спаський монастир біля Лубень, заснований 1624. р.

— Що довше шукаєш, то трудніш вибирати. Думка така, щоб хоч трохи де-чого розказати людям.

— Гм! Чи тож приймуть тебе?

— А чого ж не приймуть? Усякому одміряв Бог частину свого розуму. І всяк розумну думку приймає.

— А на що вона йому? Все це зайве, козаче! Ти краще розкажуй, як треба гарбузи садити, як за скотиною ходити, за пасікою! Тоді тебе приймуть і скажуть, що то корисний чоловік. А то що твої слова! Ти будеш говорити про Бога, чисту совість, правду людську! На що їй кому вони здались? Хто тепер живе по правді, хто шукає її? Нема її, ніколи не було й не буде!

— В кожного живе вона в серці. І колись настане час: прокинеться людина, — а навколо ранок, сонце сміється. І засміється людина з радости великої й спізнає свого Бога, своє щастя.

— Ех, горе тобі, козаче, буде! Будеш ти отак блукати світами й ніде не знайдеш притулку собі. Гіркий тобі випав хліб!

— Я не женуся за ласощами, за хлібом легким...

Та все ж їсти тобі й жити якось треба!

— Всяк знаходить собі поживу в житті. Жадна тварина під Божою рукою не загине без його на те волі.

— А все ж стільки їх гине щодня! Ти глянь: коло кожного вуліка падають мертві бджоли. Хіба ж вони грішні в чому перед Богом?

Сковорода нічого не відповів, тільки сумно посміхнувся.

Навколо лягла м'яка сутінь степу. Поволі розгоралось зоряне небо.

І знову Сковорода заглянув у безмежність зоряного світу, пронизав на хвилину тужливим зором блимливі вогні — і злякався. Як і раніш пов-

стала велика безконечна загадка вічності — і гнітила своєю неясністю, непереможною волею.

— А проте дивися сам, козаче, — мяко додав пасічник, — я чоловік простий, не все мені видно! Може й знайдеш собі щастя.

Сковорода тепло й вдячно поглянув йому в вічі, широко посміхнувся, але нічого не відповів.

Тої ночі солодко спалось у свіжій повітрі катраги.

Тихо співали нічну пісню бджоли. Десь далеко чийсь пташині пискливі скарги капали в сутінь ночі. Тільки дуб таємниче шумів листом.

Вранці обоє знову загомоніли. Згодом сіли до сніданку й довго снідали.

Після сніданку Сковорода зацікавлено оглянув пасіку.

— Ти знаєш, козаче, як буде тобі охота, — навідуйся сюди, коли потягне! Тут можеш собі спочити, можеш читати, писати, що хочеш робити, та й поговоримо трохи!

Попрощалися вони тільки, як сонце повернуло на вечір. Спека спала і Сковорода, спочивши, хутко і бадьоро пішов до дому.

Многа закуталась уже густим туманом. На березі спали гуси, заховавши голови під крила. Закрекотіли тривожно качки, сонно загавкали собаки.

В маленьких віконцях хатів блищали сірі вогні каганців.

Сковорода пройшов давно знайомою дорогою в містечко, минув корчму на майдані. Далі вузькими кривулястими вулицями заховався в темряві. Було тихо навколо. Від невиразного хвилювання серце голосно стукало в грудях.

Многа — річка коло Чернух.

Увійшов у двір. Було порожньо. Ворота й хвіртка щільно причинені, але мотузки на них струхлявіли.

У дворі поріс спориш.

Город укрило густим, застарілим буряном. У маленькому садку кволо пялися з-поміж трави поодинокі кущі квіток.

Пахло старою пустою.

Григорій хвилину постояв, прислухався, далі рішуче підійшов до дверей і натиснув. Вони були замкнуті. Тихо наблизився до вікна, заглянув. Було порожньо й темно.

Ще нічому не ймучи віри, голосно постукав, але до нього ніхто не обізвався.

Тоді неможливе стало ясным і цілком певним.

Те, що за ці роки навіть не спадало на думку, сталося просто й несподівано.

Ще раз в останнє рішуче постукав. А далі безсило спустив руки і став прислухуватись. У сусідському дворі рипнули двері — хтось вийшов на двір.

Григорій підійшов і привітався.

— Хто там? — поспитав жіночий голос.

Григорій обізвався.

— Та чи це не Грицько? Ох, лишенько, звідки ж ти взявся? А ми вже гадали, що тебе й на світі нема. Ось який час, а про тебе ніякої чутки. То було коли-не коли та й покажешся, а то зовсім не видно.

— А де ж наші, не знаєте? — поспитав Григорій.

— Які ваші? Та хіба ж ти нічого не знаєш?

— Та ось стукаю, стукаю, та ніяк не достукаюсь.

— Е, братіку рідний, не достукаєшся вже. Хоч скільки вже не стукай — не встануть, не обізвуться. — І жінка почала плакати.

— Як не встануть?

— А так, соколику! Подякували тобі красенько!..

Те все, що так міцно давило коло серця, нараз розлилось і пішло тонкими струмочками крізь серце в горло, звідти виступило на очі.

Від того стало легше.

— Коли ж це сталося?

— Та вже три роки.

— Ну, а Андрійко?

— А Андрійка як сирітку, забрали тут одні заможні люди за пастушка. Та він сердешний захворів на голову та й пішов слідом за батьками.

Щось упало важко кудись у глибінь прірви. Від того було на душі м'яко й тужливо. І хотілось довго-довго гомоніти з цією жінкою.

— Так би й не впізнала тебе, — придивлялась жінка, — не то пан який, не то німець.

Сковорода нічого не відповів і розпитував далі.

Вони ще довго розмовляли. Згодом Сковорода поспитав про тітку Секлету, материну сестру й пішов до неї.

Тітка довго плакала, тиснула довгу шию Григорія до себе, обливала сльозами й примовляла.

Потім почалися довгі родинні розмови.

Другого дня ще зарані Григорій пішов на кладовище.

У самім кутку, сливе поруч лежали дві могили. Хтось устроїв недбайливо два кущі червоних порічок. Але пильніше оглядаючи, Григорій побачив кілька рядів барвінку в головах матери.

І це особливо втішило й розхвилювало.

Згадались давні дитячі роки. Літніми днями ходив на поле маленьким хлопчиком. Мама полола, зігнувшись, потонувши в колосках пшениці.

Григорій робив пічурки на дорозі, в поросі

Пічурка = заглиблення в печі, мала піч.

садив баштани. А далі від нудьги виходив на моголилу.

Там на обрії в розпаленому повітрі мріяли якісь дерева з вузькими прогалинами.

За ними було якесь прекрасне казкове життя.

Не треба там ні пшениці полоти, ні важкої роботи робити, ні жити в тісній хаті, ні слухати довгі скарги й клопоти.

Якось проходив дорогою в солом'яному брилі, в сірій рясі діякон, широко розмахуючи палицею.

Григорій мріяв: — взяти палицю в руки й так само розмахуючи, піти туди, за обрій, куди полинуло щасливе життя. І тоді зразу ж випадала з рук тонка стеблинка бур'яну і ставало моторошно.

І сіріли виснажені зелені лани, і вся земля ставала перегорілими полотнищами. І мати виглядала злиденною, вбогою постаттю.

Хотілось кудись утікати, заховатись під горбом у високу траву й зникнути там, заснути.

Зі старим батьком їздив у поле. У мріях спілилися літні зоряні ночі — і чомусь дратував потертий, запорошений бриль батьків, старі вибійкові штани й маленька кобильчина, що пнулася під гору.

Тепер знову повстала та ж сама нудьга, але ще глибше різала серце.

Широка смуга прозорої мли, що слалася на обрії, нараз розбивалася на дрібні скалки, як голки скла, й застилала весь світ великою нудьгою. Нудьга потроху сунула й сунула, як потоки великої поводи.

Але навколо було спокійно. У глибокій тиші розпаленого повітря тихо шелестіли вишні, похило журилися старі хрести.

Вибійковий = вибійчаний, із набивної вовни.

Тіні померлих, виснажених хліборобів парились на сонці.

„Хто знає, що думали старі, як помірали. Які слова злетіли з їхніх вуст в останній момент. Хто знає, може якийсь заповіт єдиноцінний і правдивий залишили — і він безсило розтанув у повітрі”.

З такою думкою Сковорода повертався в село.

І те почуття нудьги, що так в одну мить прорвалось на кладовищі, знову заговорило.

Десь нудно кудкудакала курка, рохкала свиня під хлівом, гріючись на сонці — всюди були пообношувані тини. На майдані біля корчми стояв гурт селян, стояв годину, дві й важко перетирав нудні, нецікаві розмови.

І від усього цього чомусь до нестями скіглило серце. Хотілось утекти, або ні — розвалити, розворушити цей замертвілий спокій.

Згадався Райн, білий, рвучкий, із шумливими пінявими водами, з білявими, осяйними верхівками гір, що тікають у глибінь неба, що ваблять дух у височінь.

Увечері прийшов далекий родич Пилип Сковорода, старий начотчик, в окулярах, із товстою біблією.

Розгорнув книгу й почав сперечатися з приводу текстів створення світу.

Григорій жваво захищав нові погляди, Пилип тупо обстоював свої думки. І суперечки, що далі, то розгоралися.

— Та й що там казати, — я бачу, ти дуже мало тямиш у цьому! — скінчив Пилип: — Ковалівський піп теж із бурсаків, так він куди краще за тебе знає.

Григорій лукаво посміхнувся.

— Ти щось од німців набрався нового духу! Куди тобі, — а я думав — підеш у попи!

Пилип, очевидно, був незадоволений і хутко вийшов із хати.

— Ну, що ж думаєш робити? — поспитав якось дядько Гнат, чоловік Секлетин.

— Не знаю, якось не думав.

— А чого так? Що ж тут і думати! Як на мою думку, — сідати тобі на батьківському ґрунті. Ґрунт добрий. Оженившись, поставиш нову хату. І будеш собі хазяїнувати. Святе діло, я тобі скажу! А там, гляди в попи, або на якусь громадську посаду оберемо.

Кожний знає своє, дядьку — відповів Григорій.

— А що, може не так?

— Це щось не про мене.

— Легкого хліба шукаєш?

— Ні, не легкого, а не хочу черева набивати гноякою. Не хочу духа припинати, як коняку до стойла.

— Однаково без цього не проживеш!

На тому розмова й скінчилася.

На село Григорій виходив рідко, але там вже ішов поговор.

Гомоніли, що Григорій перекинувся на німецьку віру, тому й ходить по німецькому.

Вставав Григорій рано, виходив на двір і йшов далі в степ, у затишні байраки. Бачив, як сонце сміялося до роси, як земля благословляла новий день. Новий день! Це народження зовсім нового світу, нового життя!

В цьому великому світовому колесі скільки за ніч сталося великих подій!

Народилися нові істоти і з радісним криком простягають маленькі рученята.

В цю пору десь у світовому просторі повстали з космічних туманів нові сонця, і благословили цей величній момент, якого ще не було в вічності, — і засміялись.

А тоді подались у простір пройти призначену путь.

Йшли великі потоки життя з грудей Одвічного.

І захоплене серце Григорія радісно до сліз тріпалося в тонкій клітці.

Виймав сопілку й починав істиха грати.

Навколо паслися гурти товару, овець.

Зацікавлені діти підходили ближче та за кільका кроків ставали й слухали.

Григорій думав.

„Кожен ярк, кожен байрак, кожний клаптик землі має свою, властиву йому одному прикмету, свій власний клаптик душі.

Той, хто спізнає цей клаптик душі, той відчуває великий дух вічності, розпорошений скрізь, по всіх живих просторах світу.

Що є вічність? Це споконвічна сила, що породила туманності, бо мусіла створити їх, не думаючи про них. Але в кожній монаді цих туманностей лежала нова можливість безконечної творчості, початок величезної путі, що знову призведе в первісне лоно, на перси вічності.

І тому треба пізнати в кожному подиху життя голос вічності — тоді стане велика світова гармонія”!

І від цього ставало радісно і весь світ навколо прибірався в пишні дівочі барви.

Дівчина, що йшла з свічкою на лісові поляни, радісно усміхалась — і тінь од неї танула в білих пасмах світу.

Дні пішли одноманітно й нудно. Григорій відчував, як поволі вплітається в серце тиша й спокій, думка вкривається намулом, дрібні клопоти зростають. І ставало страшно.

На селі колись хтось засміявся з убрання:

— „Німець лопуцьковатий. Забув і хреститись”. Ця дрібниця чомусь уразила.

Дома дядько сказав:

— Скинь ти, будь ласка, оцю машкару. Хоч станеш на чоловіка схожий.

Нашвидку зібрали сувал сукна й пошоли одяг.

Одного разу зовсім спокійно, наче йшов куди недалеко, зібрався в дорогу.

Хутко попрощався й пішов.

Згадав, що в золотоноській сотні є приятель з бурси, Корній Загнида, — й пустився до нього.

Дорога була легка й приємна. Відчував, що ось він і з чимось порвав найлюбішим, і від того стало легше.

Другого дня над вечір був у приятеля.

— Грицьку! Це ти? Де ти взявся? От така okazія...

Приятель справді по щирості зрадів зустрічі.

— Ні, ти скажи на милість! Грицько Сковорода! Я таки часто згадував: де він подівся? Гляди, вступив як у штуку! Так воно й є! Взяв та й утік за кордон набувати знання. Ай, молодчага!

Корній Загнида жив старим парубком. У просторому козацькому господарстві поралася стара бабуня. Скрізь було помітно старий господарський лад, але занехаяний у молодого господаря.

Після короткої розмови вони увійшли в простору хату. Попід стінами стояли чепурні лави, по стінах чисті миснички, полиці, рушники. На одній полиці стояла купка книжок. Але на підлозі валялося сміття. Видно, сам господар дуже мало дбав за це.

— Ну, чим же мені тебе шанувати! Випити хочеш, признавайсь по правді?

Але Сковорода рішуче зрікся.

— Ну, так і знав! Тобі тільки в монастир — я не знаю чому ти не пішов? Ні дівчат, ні горілки! А я, братухо, почав цідити потрохи, особливо,

як трапиться добрий чоловік. З нудьги більш, нічого робити! Біля хазяйства панькатись не маю охоти! В попи йти не збираюсь. А так, сиджу оце й для спочинку та розваги читаю Овідія.

І в цьому маєш гармонію в душі? — поспитав Сковорода.

— Яка там у дідька гармонія! А що ж мені більш робити? Що, я маю якийсь хист великий, чи що? Ех, братухо! Все це ні до чого! Згниємо, помремо всі! На що тоді турбуватись, на що клопотатися? Краще ні про що не думати, а так шукати собі щоденної розваги!

— І кожного своя вдача, — знехотя сказав Сковорода.

— Ну, а що ж ти маєш робити, друже? Яку мету собі поставив? Ти ж голова, Боже мій! — сказав Корній Загнида.

— Не знаю. Ще не думав. Якось теж не знахожу собі стежки.

— Боже мій! Хіба ж можна! Стільки вчився, таку маєш науку — без діла! Хіба ж то можна? Можна сказати, сам як мандрівна академія!

Корній Загнида порадив Сковороді вступити до Переяславської семинарії за навчителя. Сковорода погодився. Загнида написав листа до інспектора бурси, і Григорій на другий день, попрощавшись, пішов до Переяслава.

Єпископ був людина ретельна, дбайлива. В бурсі за всім доглядав сам, нікому особливо не довіряючи.

Сковороду прийняв і почав зразу ж повчати. Говорив старі думки, відомі Сковороді ще з часів бурсацьких. Григорій скривився, обережно подав кілька своїх уваг, але гострих і рішучих.

Єпископ почав уважніше услухатись, розпитував про закордонне життя.

Григорій помалу, але коротко, ні на хвилину не порушуючи серйозності в голосі, почав розповідати за свої мандрівки.

— Але закордонне життя не пристало мені до вподоби, бо тамошні люди більш — за земні блаґа дбають!

— Так, так, сину мій, починають там вольнодумствувати! Все це дуже шкодить людині. І я тобі, сину мій, раджу не йти за цими химерами чужоземними! Навчай, як завели, як поклали отці!

Сковорода знову скривився. Але далі тихо засміявся й нічого не сказав. Потому мовчки вклонився й вийшов.

В маленькій хатині, з зівялими квітками на лутках, у низеньких напів-круглих вікнах, Григорій завзято працював складаючи лекції піітики.

„Образ — це символ, це відбиток у слові переживань. Це дух Божий, що розсіявся в природі, а людина відчула його й одбила в слові”.

Думка складалася за думкою. І в міру того, як вони розвивались, геть далі відходили всі старі підручники, безглузді, тупі й нудні.

І хотілось усе це розламати, просто викинути на смітник, а натомість вкласти живу душу.

Лекції проходили жваво й свіжо, й перший час Григорій поза ними, поза власною працею нічого не бачив.

Та що далі — Григорій став помічати, що бурсаки просто призвичаїлись і до його лекцій.

І тоді стало ясно, що загальна нудота навчання насунула хмарою й на його лекції.

В аудиторії сміялись, на задніх лавках перекидались папірцями, малювали карикатури.

Одного разу Григорій це зауважив, а в відповідь на це хтось грубо засміявся.

Лутка = віконне обрямування.

Більшість навчителів були жонаті, мали численні родини. Розводили свині, кури і збирали великими лантухами борошно й усім цим тишились більш, аніж наукою.

Якось покликали Григорія на родинне свято до інспектора. Туди зійшлися сливе всі навчителі. Чекали ректора й єпископа, але ті не прибули. Тоді вечірка пішла жвавіш.

Хтось на старій фісгармонії вигравав церковні мотиви. Хтось заспівав української пісні, заспівав — і замовк.

До Григорія підійшов його товариш із молодших клас.

Розбалакались.

— Чому вам, колего, навчаги якихось закордонних химер? — поспитав увчитель.

— Тому, що я вважаю це за краще!

— Але ви цим самим одходите од заведеного порядку.

— Його заводили такі ж люди, як і ми з вами.

— О, то ви високої думки про себе. Їх склали мужі світлого розуму, божеської думки. А ви хочете з ними зрівнятись?

— Яблуня повинна давати свій плід! На що ж людині його ховати?

— Не всяка яблуня добрі яблука дає.

— Але не всяка свиня може на них як-слід розумітись!

Це було так спокійно й безневинно сказано, що товариш лиш здивовано поглянув і не знав, чи образитись йому, чи засміятись. Далі мовчки відійшов і після того більш уже не звертався до Сковороди.

На третій день від єпископа прийшла грамота з гострим повчанням. Прочитавши, Григорій почервонів, очі йому гнівно загорілись.

Лантух = більший мішок.

Рішуче написав кілька слів на недбайливо відірваному клаптику паперу й передав послушникові.

Спокійно, з лукавою посмішкою розгорнув папірець єпископ, прочитав і знову між гнівом пробігла на устах тиха усмішка *Alia res spectrum, alia res plectrum*.

Згадав ці слова.

— Ах, собачий син! Одна річ патериця, інша — сопілка! От загнув чумака.

Тоді так само вийняв клаптик паперу, чітко й поволі вивів кілька літер. —

— Не живяше посеред дому мого, творяй гординю.

Віддав папірець келейникові й замислився.

— Мабуть утече. Справді, що втече! А шкода хлопця. Щирий і завзятий.

Тоді поклав спокійно хреста на повні, мов жіночі груди, зітхнув і сів за папери.

Григорій дістав листа, так само насмішкуваго розгорнув його, прочитав, усміхнувся й похитав головою.

— Ех, туполобі рясофори!... Далеко вам, щоб нести високе насіння знання!

— Відповіді, брате, не буде? — тихо поспитав послушник.

— Піди, поклонись своєму владиці й скажи, що Григорій пішов гуляти!

Після того хутко зібрав манатки, склав книжки. Прив'язав сопілку до пояса, розшукав свою високу карлючкувату палицю й вийшов. Ішов легко, повільно, не відчуваючи ваги на плечах.

Зустрівав по дорозі гурти селян, рясні сади, білі хатки, що тонули в них. І всьому радісно по дитяче всміхався.

У списках семінарії на виплату пенсії за той місяць проти імени Григорія Сковороди залишалося порожнє місце.

В Тамари Сковорода був недовго. Спочатку манив спокій чепурного маєтку, що привабливо визирав білими плямами крізь густі кущі яворів.

Найбільшу насолоду мав, коли міг одійти далеко від будинку на леваду й там, сівши під дубом, дивився в безкраї обрії степів. Там виймав сопілку й стиха вигравав любі мелодії. Тоді степ прибирався в дивні смутні чари і, здавалось, вслухався в пісню самотнього пастуха.

А за всім тим усе дратувало в будинку.

Господиня була завжди заспана. Інколи не соромлячись юнака, виходила в брудній одежі й довго й грубо лаяла кріпаків.

Сам Тамара, високий, повний чоловіча любив більше полювання. При кожній нагоді охочий був у товаристві випити, а тоді голосно сміявся й розповідав непристойні анекдоти.

Що тижня були балі. На балі зіздилися з усієї околиці пани, довго пили, шумно співали. А потім, розвалившись, де кому довелося, храпли п'яні до другого півдня.

А ввечері Григорій чув тихі сльози дівчат та придушені прокльони. Щось дратувало в середині, й хотілось багато наговорити комусь образливих слів.

До хлопця був прив'язаний. На повному, червоному обличчі зоріли чисті, розумні очі. Вдивляючись у них, думав інколи:

„Звідки вони взялися такі чисті? І як може зберегтися в них чиста душа, коли навколо така багнюка?”

Тому ревню беріг і охороняв його від усього, що було навкруги. У вечірні часи, як небо сідало зорями на степові простори, йшов невідомою стежкою просто в темряву й думав: Чому така нудьга давить йому серце весь вік? Чому не може осістись десь і жити мирно?

Хтось гнав його назустріч загадковій усмішці, що лягла коло уст у дівчини, в тої дівчини, що пішла лісовою стежкою.

Чому вона так вабить до себе?

І згадувалось ще ясноглибоке небо вересня, коли йшов до Київської бурси.

Чому замерла та широчінь бажань? Одного разу був особливо подратований на лекції з сином Тамари. Хлопець відчув це і весь час насто-рожено чекав і плутався в відповідях.

— Слухай, у тебе свиняча голова на плечах, коли ти так міркуєш!

Ображений хлопець із очима, повними сліз, вибіг із покою.

За який час з'явився ключник з повними ба-ками.

Зневажливо усміхаючися, сповістив волю па-нову.

І так само з легкою усмішкою прийняв Ско-ворода панові слова й відійшов. За ворітьми ски-нув чоботи й пішов, легко ступаючи в теплий літ-ній порох босими ногами.

З неба ясними китицями звисали зорі. Там хтось творив велику розгадку життя.

І боліло серце, що не може відчути й зрозу-міти цієї останньої правди.

На душу лягло багато ланів, підперезаних байраками, лісами, — затишні хутори, поодинокі зустрічі й пригоди.

І все це змішалося, переплуталось. І в усьому цьому треба було розібратись.

Тому легко пішов на пропозицію зістатись у Харкові.

Там був бажаним гостем. Усюди багато гово-рили за нього. Григорій знав, але не цікавився цим.

Відчував, що поволі в тиші хатньої праці злягодиться все, засне та хороблива нудьга, що повсякчасно ссала під серцем, і тоді простелиться рясна радісна дорога.

В чому зміст життя? В радості, у прийманні соняшних байраків, холодних ясних ранків, звідки зорить нове слово, нова пісня вічності.

Тому було приємно всмоктувати у власне серце нові соки життя й пити його.

І була радісна ця перша перемога! Як легко тоді їхати, коли загнущаєш своє тіло, своє життя!

Тепер усе йшло врівноважено, розмірковано, розраховано.

Вставав, як тільки червоний схід зазирає у віконце, зазирає і сміявся.

Тихими пішоходами йшов на прогулянку І думки тоді були повні, свіжі, всі в росах.

Не міг утерпіти. Заходив до гаю й там, пригнувшись до деревини, сідав і впивався губами в сопілку.

І звуки сами йшли. Й нові мелодії виривалися легко з грудей, без задуми, не затримуючись.

Хто знає, звідки приходили вони?

Тихий струмок, росяне листя й збентежений соловейко вслухалися в цей радісний спів і несли цю нову звістку далі й далі.

Тим часом у місті починався шум. Ішли перекупки на базар, заспані школярі й урядовці поспішали з околиць, гучно ляскав батогом пастух, кричав зорю вартовий москаль, і починали в соборі дзвонити.

Сковорода знехотя відривався від сопілки і йшов додому. А розбурхані думки, поспішаючи, снували нову тканину. І тоді була вщерть налита душа радістю. Хтось проходив свіжою стежкою між ним і ясними байраками, а йому в груди вливалися свіжі соки, повні пахоців серпня.

— Все залежить од людини, — думав Сковорода. — Її божеський розум все може осягнути, її воля все може перемогти.

Отак люди, страхаючись у серці смерти, виховують себе в одній думці і забивають її глибоким клином у розум. І тоді та думка стає новою метою, що освітлює весь зміст життя.

Яка може бути нудьга, коли навколо усяди розсіяний світ вічності, її творчий дух!

Треба це відчутти й повірити глибоко, на смерть.

З тою легкою мелодією, що напружує тіло, як гірське повітря, заходив до себе в кімнату й під вражінням усього пережитого складав нові пісні.

Вони родились, не знати звідки й сами склалися в рядки.

Нова гармонія зливалась в один могутній потік, що йшов у безконечність. І в цім напруженні не знав часу й простору.

Вічність застигала тоді в однім моменті. І вже більше нічого не було. В обличчя дихав хтось незнаний, нерозгаданий, незрозумілий і наповнював серце вщерть.

Поволі роздумливою ходою, в рудій чепурній свитці з широким коміром, не то чернець, не то дяк, не то бурсак, не то чепурний селянин ішов на лекції до колеги.

Вони здавалися тоді, як зовсім далека справа. Інколи в око падали поодинокі постаті. Вони зацікавлено вдивлялись в обличчя чудної людини, що спокійно, роздумливо мандрувала з книжками під рукою. Сковорода мимоволі кривився й швидко проходив.

У класі вибрав і стежив очима, хто більш пильнує його слів. І знову було неприємно. Тупі, *зморені обличчя нудно вслухались у далекі, незрозумілі для них слова.*

Тільки інколи перекидався теплим поглядом з м'яким мрійним юнаком Ковалинським — і тоді юнак, розчервонівшись, схиляв набік голову і хутчій спускав очі на лаву.

— Друже Василю! Ти сьогодні прийдеш до мене?

— Коли лекції скінчаться?

— Як і завжди.

І юнак знову хмурився й червонів.

Серед учителів Григорій, жартуючи розповідав, як він дригав ногами, коли його, звязаного, везли вдруге до Тамари.

І вчителі голосно сміялися.

Непомітно переходив до філософічних дискусій. І слова лились, наче щира, трохи схвильована дружня доповідь.

Увечері сідав за стіл. Кухлик молока, куплений на базарі, окраєць хліба, яечка. Як небагато потрібно людині!

Аби дух горів, не вгасаючи.

Хтось стукав у двері.

— Ти вже прийшов, друже мій? Ну й добре, добре! Я кінчаю свою трапезу!

Юнак закохано стежив за Сковородою. Сковорода думав: „*Все залежить од волі людини. Волею все можна перемогти*”.

Йшли гуляти.

— Ти боїшся кладовища? Га? Йї досі?

Юнак червонів.

І не сором!

— То... моя тітка як померла, ще довго тінь її блукала й часто кликала нас. Ми тоді дуже боялись. Думали, що за нами вона прийшла.

— Стультуси ви! Хіба ж може тінь, прах прийти до людей. Чому ж вона мусить змінитись, бути

»Стультус« (лат.) = нерозумний.

ворожа, чому вона по смерті мусить стати лихою, коли живою була добра?

Так поволі прямували на кладовище.

Юнак намагався про щось заговорити.

— Сьогодні, дорогий учителю, мені знову було сумно!

— А чого так?

— Боліло серце за вас.

— Знову щось брешуть?

— Кажуть, що ви перейняли німецьку єресь і хочете насадити її в нас. Дехто з люттю махав кулаками на вас. Сковорода сумно хитав головою. Попри тонких вуст непомітно складалася болюча посмішка.

Вони йшли до кладовища. Крізь густі дерева проглядали білі мармури монументів, а поміж ними визирали прості дерев'яні хрести.

Десь далеко в степу сідало сонце. Темні разки лісів хмурились у густих променях.

Світ був жовтий, кволий. Він поволі розсипався на рівних просторах, переплітаючися з густими тінями.

Сковорода глянув у далечінь і прищурився. І раптом повстала в голові думка: хіба не нагадує захід сонця смерті всього світа.

„Захід сонця. Вечір. Сумні мелодії вечірньої служби”.

Це постійний натяк на смерть життя. Колись охолоне земля, і всі простори вкриються крижаними горами, мертвими долинами, жовтими пісками. Смерть велика, світова. Спокій і застиглість довічня й непорушна”.

Чомусь холонуло біля серця. І знову виринала жовта, як піски пустельні, нудьга. Вона ширилася з глибин серця, розпливалася в просторах, заливала все холодним жовтим мороком і непорушністю. Куди тікати від неї, куди тікати від самого себе?

Холод і нудьга! Нудьга в непорушності, застиглості!

„Все це дурниці. Воля все переможе. Треба власну натуру добре загнuzдати. Тоді нічого не буде страшно, розіллється рясно в душі голос ранкового бога молодости, бога народження світу, бога юного, радісного, п'яного радістю Вакха”.

Так думав у ранці Сковорода.

Увечері виступав в аудиторії колеґії.

Перші слова лекції невиразно склались у голові.

Але коли ступив на катедру й оглянув слухачів, вони знову повстали рясною лавою:

— Увесь світ спить!

Та ще не так і спить, як то про праведника сказано: спить так, що як і впаде, то не розібеться.

Ні! Світ наш спить глибоко, мов прибитий. А наставники, пасущії Ізраїля, не тільки не будять, а ще й приговорюють: спи, спи не бійся! Місце добре — чого боятися!”

І справді, перед ним сиділи тупі, розчервонілі від жиру обличчя. Посходились більш з цікавості до самої особи Григорія, а не до змісту лекції. — Сиділи й дрімали. І, певне, згадували смашну вечерю, грубі жарти й хвильку.

Невже ж хоч одне слово до них дійде й розворушить сонну думку?

Шипіли скрізь захоплено, з веселими вогниками в очах, перешіптувались, потирали руки.

— Чули, що Грицько говорив! От так штуку впоров! Усіх нас еретиками обзиває! Хі-хі-хі!...

— Де? Тут чи що? Як же це сталось?

— Як, а на лекціях! Хіба не чули?

— Це цікаво! Розкажіть!

— А як же, як же! Самого преосвященного так устругнув, що держись!

— Хі, хі-хі! А губернатор тільки радіє! „Це, каже, мій приятель. Григорій святий чоловік. Добре зробив, що одчитав годованих ченців”.

— Ну, а ощо ж, ті мовчать? Злякались?

Ні, чекають, що він далі скаже!

А я вам признаюсь! — Григорій таки справді заразився ересю. Так і тхне від нього німецьким вольнодумством.

— Ну, то вгатять його, сердечного, кудись у монастир.

Палили люльку й тихо розмовляли.

У жіночому гурті йшли свої розмови.

У затінку колониadi вимахували віялами, обговорювали останні моди паризької майстерні й цокотіли.

— А він зовсім симпатичний.

— О, кругом мілашка!

— І ще зовсім молодий!

— А очі як горять, як у святого!

— Хотіла б я з ним ближче познайомитися!

— Він зовсім чудно живе.

— Так, як чернець?

— Ото — чернець! Він кращий, од усіх ченців!

— Хотіла б я знати, як він із жіноцтвом поводитьсья!

— О він його дуже боїться!

— Дивна річ!

— Кажуть, він тікає від жінок.

— Ха-ха-ха-ха!...

— Що за питання?

Цікаво! Це дуже цікаво!

Радісно, повільно плавав дзвін, як великий орел на сонці.

Сонце сміялось. Купалось у порошокні дороги. Стиха шелестіли явори.

Будинки міста ще спали.

З тихою посмішкою йшов Сковорода. Спірався на високу карлючковату палицю, трохи нагинався вперед, витягуючи довгу шию й сміявся. Зацікавлено оглядав місто, наче вперше бачив його.

І йшов далі, за місто, на росяні простори. Щось радісно холонуло в серці, холонула радість, міцніла, щоб на віки світити по всьому світу.

Тихо шепотів:

— Певне це, Господи, настав мій час. І схвилювано дитячим сміхом сміявся десь у глибині грудей.

По дорозі зустрів старого лірника. Пристав до нього, поволі розбалакалися. Попрохав лірника заграти пісні. Лірник неохоче згодився. Сковорода став услуховуватись, нахиливши голову. Далі перейняв і заскіглив своїм голосом, хрипливим, повним нудної скарги.

Сковорода скривився, тихо засміявся, але промовчав.

Тепло попрощалися.

І довго лірник думав про чудну зустріч.

— Хто знає, може янгол спустився в образі дивної людини, щоб навчити його цих пісень.

Лірник каявся. Більш не буде так багато пити.

— А проте... Велику слабість має людина.

В затінку густої верби, недалеко розправи сиділи селяни, палили люльки й так собі розмовляли, перебіраючи старі, давно всім відомі думки.

На обрії широких шляхів з'явилася висока постать.

Постать наближалася, зростала. Балачки стихли. Всі повернулись і почали вдивлятися.

І зав'язалась розмова.

— Хто б то був?

— Хто його зна! Якийсь прочанин!

— А, то, просто подорожній.

— Ні то, гляди, чи не Григорій.

— Який Григорій?

— А Варсава!

— Сковорода?

— Ато ж!

— Хто ж то є?

— О, то дивна людина! Можна сказати, свята!

— Хто ж він такий? Дурненький?

— Сам ти дурненький! То дуже розумна, вчена людина!

— От як!

— Ато ж! Він, кажуть, учивсь по заграницях: і в Німеччині, в Італії, і в Французів. Усі мови, які є на світі, зна.

— Куди ж то він простує?

— А Бог його знає! З села в село, з кінця в кінець. Скрізь ходить, усе бачить, усіх навчає.

— І ото так живе?

— Так і живе. Ні про що не дбає, тим і щасливий. Міг би мати чини великі, в пани проскочити.

— Кажуть цариця якось до нього: „Чого тобі треба, рабе Божий, Григорію, усе дам тобі за твій розум, тільки скажи — озолочу тебе, зроблю великим паном”. А Григорій поклонився й одрік: „Нічого мені не треба. Дай мені волю, щоб я ходив та простий народ навчав, як краще жити”. З тим і зостався.

Тим часом постать наближалася. Всі вичікуючи слідкували.

Григорій наблизився, на хвилину спинився, привітався. Всі з глибокою пошаною зняли шапки.

— Стомилися, Григорію?

— А стомився, мої голубята, стомився. Спека велика.

— Сідайте до нас та спочинете в холодочку! Усі посунулись. Григорій сів, почав витирати хусткою шию. Хтось приніс кухоль води.

Григорій випив, витерся знову й оглянув гурт.

— Ну, що ж ви порабляєте тут, люди добрі?

— Спочиваємо тут, Григорію, в холодочку. Роботи немає — чекаємо жнив.

— А то так! Робота важка в жнива! Треба сил набиратися.

— А я вам так скажу, Григорію! Нема важчої роботи, як хліборобська. Робиш, як віл, а живеш у злиднях.

— Всяка робота, голубчику, важка, коли вона не по тобі, не до твоєї натури приладнана!

— Та тут приладнуй, не приладнуй, а легше не буде.

— Е, не кажіть цього. Як то так? Та хіба ж, коли ви любите це діло та вийдете в полі по — весні — рало тобі радісно скрипить, земля парує, небо чисте, жайворонок співає! — Господи, благословляй тоді Творця за цю радість!

— А в животі вам скрипить, що аж очі підводить.

Хтось голосно засміявся.

— Е, ні, ні! Сміятись не треба! Хіба ж у цьому радість, щоб набити собі черево, лягти на піч, та рохкати, як свинюка! Як, по вашому?

Та воно й то не годиться. Та коли й з порожнім шлунком вийдеш у поле, то пищить, коли хочете.

— А по моєму, не треба ніколи за цим ганятися. Держалося б тіло, було б здорове, та радість була б у душі. Більше нічого й не треба. Ніколи не слід ганятися за багатством, бо воно до загибелі душу доводить.

Селяни раді були зайвий час поговорити зо свіжою, цікавою людиною. Поволі встрявали в розмову, запитливо вслухалися. Балачка щодалі цікавішала.

Переходили до душі, розмов про Бога, науку. Григорій розпалювався. Захоплено розповідав про все і в цьому відчував глибоке вдоволення.

Селяни поважно слухали, помалу міркуючи над усім, про що говорив Григорій, і сумно зітхали. Трохи згодом хтось схоплювався й кликав Григорія до себе.

Той, ще кінчаючи розмову, байдуже згоджувався. На лавці в кутку розкладав своє збіжжя, так просто, наче в себе в дома, переходячи знову до розмови з господарем.

Увечері, як сідало сонце за шпилі, Григорій мандрував далі, витягуючи довгу шию вперед, наче нюхаючи далечінь.

Не було певної мети. Хапався за кожну нагоду, щоб іти далі й далі.

В цьому потоці постійної мандрівки, безнастанно мінливих краєвидів і змін та поодиноких подій мав глибоку, повну радість. У полі, знявши бриль, на хвилину перепочивав, оглядався захоплено навколо і в глибокому хвилюванні благословляв увесь світ.

— Чого мені, Господи, більш потрібно?

І тихо, закохано відповідав

— Нічого, нічого більш!

І все ж у сиву далечінь, як тінь, ішла темна дівчина з тихою, загадковою усмішкою на вустах.

Тоді лягала тінь на обличчі Григорія, як хмара, що легко перебігає повними колосистими ланами.

Одного разу Григорій вийшов зраня від якогось селянина. Саме сталось так, що попав у сердиту, сварливу родину. Був свідком довгих колотнеч. Хотів заспокоїти, вгамувати, але сердита баба від його слів іще більше репетувала. Тому Григорій намірився якомога раніш вийти з тієї хати.

Вийшов у важкому настрою.

— Для кого несу знання, кому розповідаю слово живе?

Він пригадав багато подій з власного життя, свої розмови з селянами, з гуртами їх із поодинокими людьми, що в них спинявся на спочинок.

— Хто ж прийняв у своє життя все те, про що говорив Григорій?

Перед ним пройшло багато спогадів, але серед них уставали хіба одиниці, які ніби-то вірили йому й намірялись іти слідом за ним.

І то тільки поволі.

— Яка ж користь тоді від усієї праці?

— Але що ж робити?

— Нічого, нічого! Мудрують, що простий народ спить. Хай спить! Хто спить, той прокинеться. А прокинеться, — зрозуміє слово правди. — І все ж на душі було безмірно сумно. Сердита баба стояла перед очима й розмахувала засуканими рукавами.

Дорога йшла рясними ланами.

Скрізь дрімало важке колосся житів, пшениці, похилене в росі.

Січний настрій злагоди й тиші сховався в душу.

І знову вставали обрії, вмиті, радісні в народженню нового дня, нового світу, нового життя.

Опівдні, коли вже сонце ніби застряло в небі, забився до якогось хутора.

Колись проходив повз нього, але в іншу пору із іншого краю і, хто зна, чому не впав у око той хутір. Цього разу він мимоволі причарував Григорія.

Хутір розлігся над долиною, що заросла вся густим гаєм.

Внизу в гущавині верб протікала річка. По той бік видно було купу молодих берез. Густий, свіжий сад, просторо розкидані оселі, чепурний будинок і серед двору високий журавель над криницею.

Чимсь лагідним, спокійним, міцно збудованим віяло від цього хутора.

Григорій зацікавився, підійшов до самого саду й сів над канавою в затінку вишень.

Перед очима розстелилися зелені луки, кілька клаптиків полянок у гаю, в одному місці виблискувала вода.

І це все глибоко зачарувало Григорія. Вийняв поволі сопілку й почав грати. Не було певної мелодії, а так самі звуки пливли, спершу нескладно, наче шукаючи якоїсь стежки, й раптом склались у якусь нову, незнану ще мелодію.

І Григорій відчував у них і ті жалі, що останніми часами так непокоїли душу, й ту радість, що повніш і повніш уливалась в груди. І тоді віддався цілком новій мелодії, що несвідомо складалась у певні розміри. Одну хвилину прислухався, озирнувся навколо й тоді ще з більшою насолодою заходився грати.

Аж ось щось за тином хруснуло. Григорій не звернув на це уваги. Через кілька хвилин почув — хтось важко дихає над головою.

Оглянувся, підвів голову й мимоволі застиг.

Перед ним стояла висока, струнка дівчина, вся в темному, з рясними разками намиста. На тонкому смуглявому обличчі застигла м'яка посмішка.

Темні очі горіли й сміялись.

Григорій від несподіванки зніяковів. В першумить хотів було встати й тікати. Але в обличчі дівчини щось було знайоме. З глибин очей лився світ, якого давно вже шукав.

Скінчив грати й задивився. І що-хвилини відчував, як сплітаються нові тенета, що наповнюють серце незнаною ще радістю, як тане серце весняним снігом.

— Я вам перебила? — поспитала дівчина. І усмішка на вустах бризнула розсипчатими проміннями.

Канава = рів.

— Ні, нічого! — поволі відповів Григорій.

— Чому ж ви далі не граєте?

— Бо пісня моя сама обірвалась...

— Шкода! А я так залюбки вас слухала! Слухала й слухала. І сміялась, і плакати хотілось, і не знаю що!

— А що саме?

— Не знаю! Чогось смутно стало — не знаю, не знаю...

Обоє замовкли. Дівчина зацікавлено оглядала чудного мандрівника, й смутніла під його гострим поглядом — і не знала, що робити.

— Ти, дівчино, з хутора будеш? — поспитав Григорій.

— З хутора! Це наш хутір.

— Чи не можна в вас води напитися?

— А чому не можна! Ви зайдіть до нас та спочинете, бо сьогодні, мабуть, стоятиме велика спека.

Дівчина зразу втекла. За кілька хвилин вона вискочила з хвіртки й поклікала мандрівника.

Григорій хутко пішов за нею, тихо посміхаючись.

— З-під комори вискочив здоровенний собака, завзято нападаючи, — але за хвилину стих, улежливо вимахуючи хвостом.

Дівчина винесла кухоль води. Сковорода сів на ганку і вдихав густі пахощі жоржин і троянд, що цвіли під вікнами.

У дворі була тиша півдня, густої спеки. Тиша й спокій. І лише дзвінкий, рухливий голос дівчини дивно порушував тишу двору, як голосний струмок, що гомонить у байраках.

На ганок вийшов високий, із густими вусами, пересипаними сивиною, чоловік і почав придивлятися.

Жоржина = георгінія (*Dahlia variabilis*).

— Здається, Григорій Савич?

Сковорода посміхнувся.

— Ну, як же!.. Я зразу впізнав.

Господар підійшов і міцно стиснув руку.

— Яка це радість нам випала! Чув, чув багато про вас! І думав: невже ніколи не доведеться побачитись: Як це ви заглянули в цей куток?

Але дівчина, розчервонівшись, швидко почала оповідати.

— А це ти козо! Ну, спасибі тобі, доню, спасибі. Це моя дочка — Марійка!

Марійка уклонилася, густо почервонівши.

— Одним-одна дитина, — казав далі господар, — ще з війська привіз сюди, та тут і виросла. Стара померла, а вона тепер єдина мені втіха й розвага... Ну, заходьте, заходьте, будете дорогим гостем.

Хати були великі, просторі, на кілька покоїв.

В одній з них, на дерев'яній підлозі, стояла широка піч, кілька стільців, а по боках лави, полиці, мисники.

— Дуже я хотів поговорити з вами, порадились! Чую: там і там ходить Сковорода, те то й те говорить, так то навчає людей. Думаю собі: невже ніколи не загляне сюди? Аж воно таки привів Бог. Отож кажуть, гора з горою не сходиться, а чоловік із чоловіком зійдеться!

Григорієві відвели невеличку хатину, що виходила на схід у густий сад. У вікна зазирали троянди, високі рожі, далі п'явся барвінок. Важкі жоржини в задумі задивилися в землю.

Григорій сів і прислухався.

Перший раз за кілька років, за довгий час життя опанувало нове несподіване бажання — втомно вабило посидіти, спочити.

І, як у барвисте вічко, збиралися і йшли перед очима довгою стрічкою всі події мандрівного життя, рік за роком, подія за подією.

Ліг на ліжко й стежив за ними. І було боляче — куди розгубилось, де розвіялось життя його?... Як хвіст комети, що тане в холодних просторах!

Хтось голубив і пестив м'яким спокоєм.

— Слава Богу! Нікуди йти й сьогодні й завтра й позавтра!

За вікном м'яко виспівувала Марійка.

Григорій із насолодою простягся на чистому ліжку й м'яко заснув.

Як інколи давить якась незнана вага на голову, а міцними кліщами стискає серце, як хочеться позбутися його, схопитись і побігти назустріч пестливим хвилям вітру!

Вийти на луки й крикнути стоголосо на байраки!

Сочно поцілувати бога Діоніса.

Після обіду Марійка вільна від роботи. Тоді в холодку під коморою нудиться над граматиною, риторикою, філософією.

Тонке чоло збирається в зморшки. За нудною наукою бризкають бризки юної радості й сміху.

— Скинути б усі думки, що сідають у душу, обтяжують її, як торбинки за плечима в старця, й побігти тоді на байраки, і втонути в дзвінкому сміхові ярів!

Марійка холодно, як молитви шепоче.

А очі бігають по саду.

Бігають і пригадують: — Над яром в кінці саду вже спіють солодкі яблука; малина червоними зірочками визирає із-під широкого листа, з-під густого укропу пахнуть огірочки. А там просто на леваду, під березину побігти й сміятись. Хай ловить довгоносий Сковорода!

Але за цими нудними лекціями, — Марійка знає — почне він говорити. Очі йому запаляться глибоким вогнем, блискучим і прозорим, як води

весняних озер, де купаються білі хмари, як холодні струмені потоку, що горять на сонці.

Тоді він незвичайний. Тоді він далекий-далекій.

І хочеться наблизитись до нього, впасти на коліна й слухати, як глибоку сповідь.

Тоді серце коханням хвилюється.

Тоді слово його золотою музикою, повним зерном спадає в душу.

Тоді вони підуть у двох — і будуть іти і йти.

Підуть до яру, зйдуть на гору і знову спустяться і йтимуть долиною назустріч червоному засмученому заходові.

Він буде говорити, і слова його, як дивна музика, як далека пісня, що повстає з-за обрію: чуєш, хвилюється, а не розбереш, не зрозумієш.

І то нічого!

Йти б тільки поруч, близько притулившись, і відчувати душу його й хвилюватись. І намагатися, щоб попасти в ногу!... Відтак тоді, як спуститься місяць, млісним мережевом заснує землю вони стануть у задумі, прислухаються.

Тоді Григорій візьме сопілку, сяде під деревом і грає.

Марійка забуде за все. За те, що вона кохає, що з цим треба ховатись, що він учитель-бурлака, безпритульний старець, а вона — статечна хуторянка — за все, за все...

Сяде, схилиться на руку й зіллється з музикою.

Музика — це тільки продовження слів його.

Це — тільки розплітання смутної канви, що в хвилюванні клубочки зібралася коло серця. Але з нею зливаються всі голоси байраків, долин, ланів і давніх, споминів.

В один потік зливаються, і ллються в серце, і наповнюють його. І тоді серце росте й росте й припадає запеклими вустами до холодного неба.

І тоді... тоді... Хай розірветься воно на дрібні шматочки й вогняними іскрами розсипеться в холодних просторах!

А кожна іскра нехай захолоне в маленьку, крижану грудочку радості. А навколо після того порожнеча.

Ніч у хаті, як прірва, і в ній дрімають чорні великі очі.

Раз Григорій несподівано ввірвав пісню й поглянув на Марійку.

Вона в задумі кудись дивилася і плакала.

— Марійко!

Вона обернулася.

— Чого ти?

— Нічого! Це так!

Обтерла сльози й дивилась на нього крізь сльози радісно, в захопленні.

— Чого ти?

Марійка раптом притиснулася, нахилилась і поцілувала. Далі схопилась і побігла.

Григорій пустився слідом за нею. Дігнав, припав до неї, і в тихім шепоті почув слово — одне слово.

І злякано вирвався й побіг. Відчував, як під боком теліпається сопілка, а все біг і біг... Під гору задихався. Коли вибіг на гору, почув, що далі нема сил іти.

Спинився і важко передихав. У сивих проміннях, на тім боці яру сиділа похилена постать.

Скамяніла — не рухалась, стиснула руками голову.

Тоді поволі повернув і пішов назад.

Марійка сиділа й нічого не помічала.

І в першій раз прокинулося глибоке почуття жалю й любови до окремої людини. І перший раз люди відійшли кудись далеко.

І захотілось притиснути й обігріти цю самотню, як молоденька гілка, дівчину...

Тої ночі в місячних проміннях, обнявшись, ішло ланами дві тіні. Обидві були чимсь засмучені, але вели теплу, щиру розмову. Нічого не помічали навколо, не знали, куди йдуть.

Несли тиху звістку про благословенну землю.

„В однім пункті сходиться весь світ.

Коли втрапиш на такий пункт — прислухайся! Коли відчуєш, як у твоїм серці голосно заспіває він — знай: то є пуп землі!

Стань тоді і слухай!

То є пуп твого серця, то є пуп твого життя, пуп землі і всього, всього світу!

Тоді знай: нікуди більш тобі поспішати! Стань, і слухай, і дивись — ніщо більше не зрушить.

А навколо тебе кружлятимуть сонця й планети.

А навколо тебе вітри рватимуть хмари й землю в клоччя.

А навколо тебе тікатимуть люди на торохких колісницях та баских конях. А інші гнатимуться за ними.

То буде голос богів, то буде творча пісня їхня! Стій, і слухай, і вбірай у своє серце! Хай воно співає нових і нових пісень. І нікуди більше тобі поспішати”!

Так думав Григорій у тихій хатині пана майора.

Марійка підбігла до старого, поцілувала в рудого густого вуса й дзвінко засміялася.

А тоді відбігла і дратувала його.

— Чого це ти, доню?

— А так не скажу!

— А що ж ти хочеш сказати?

— А впіймайте, тоді скажу!

Майор засміявся.

— Ну, так ніколи не скажу, коли будете сміятися! Вгадайте краще!

Майор знизав плечима.

Тоді підбігла, обняла й почала шепотіти. Сказала останнє слово, тільки встиг догадатися старий майор, і втекла.

І тоді ходила осторонь, прислухаючись, що буде говорити старий, рвала листя малини й не-сміливо поспитала.

— Ви не сердитесь, татусю?

Хіба ж можна сердитися, доню, на тебе! Ти в мене єдина. Коли маєш щастя в ньому, — хай Бог благословляє!

І потім почав у задумі ходити.

Марійка підійшла, заглянула в обличчя.

— Чого ви такий смутний, тату? Що вас непокоїть?

— Ні, не смутний! А так засумувалося: не знаю, чи радіти, а чи боятись!

— Що ж тут страшного?

— Бачиш, коня-скакуна трудно вдержати на припоні.

— То що ж ви думаєте?

— А що, як він візьме та й утече. Від нього можна сподіватися.

— Хіба ж це можна, коли він кохає мене?

— Все може бути, коли в нього така натура.

— Ні, ні!... Цього ніколи не буде!

Старий роздумливо казав далі:

— Сказати й те: боятись, що нічого буде їсти, — дарма було б. Хвалити Бога — в господарстві всього вдоволь. А тільки, чи зумієте ви повести, як слід. Трудно Григорієві за це діло братись.

— Ну, тоді я поведу. Я змалку звикла.

— Ну, хіба так. Аби в самих була згода. І старий повернувся, задивився довгим теплим поглядом і міцно поцілував.

— Ну, хай Бог помагає! Живіть і будьте щасливі!

Марійка вирвалась і втекла в гущавину саду.

Ходили обоє споришевою доріжкою в дворі. Знали, що треба гаразд поговорити про найважливіше, а не наважувались.

Григорій довго розповідав, що за кордоном при астрономічних обсерваціях закладено стації, де стежуть за вітрами й можуть заздалегідь угадати погоду.

Старий слухав і дивувався.

Далі почав говорити про господарство.

— Цього року має бути добрий урожай. Од скотини й пасіки можна сподіватися не малого прибутку. На осінь треба частину всього продати і в Харкові поярмаркувати. Марійка вже підростає, треба віно готувати.

Григорій мовчки слухав.

— Та воно то все гаразд, хвалити Бога! Коли б тільки чоловік трапивсь добрий. Щоб і донька була щаслива і господарство до ладу.

Григорій сміявся й потакував.

— Ти ж подумай, Григорію! Для кого я турбувався, для кого я дбав? Щоб донька моя була нещаслива, в злиднях провела свій вік!?

І знову Григорій мовчав. Старий подивився скося на нього й почав ходити, про щось міркуючи.

Далі підійшов, поклав Григорієві руки на плечі й став гостро й важко дивитися.

— Слухай, друже любий! Я все знаю. Марійка про все розказала! Що ж ти мені скажеш?

— Те ж саме.

Старий мимоволі засміявся.

— Та хіба ж ти знаєш, що вона сказала.

— То догадуюсь!

Григорій почервонів і зніяковів.

Старий розчулився.

— Слухай, Григорію! Я тебе люблю, як сина, як рідну дитину! Що ти, що Марійка — то ви обоє мені рідні. І хотів би я, не знаю й як вам щастя. А тільки, признаюсь по щирости, боюсь! Боюсь за тебе, за неї. Знаю, що душею ви зійдетесь, полюбитесь, будете в злагоді жити. А як ви поведете господарство! Знаю, що тобі, брате, важко буде.

— Не знаю. Тільки я на все зважився йти.

— Спасибі, голубе, спасибі! Твоя душа мені як ластівка, як осіння зірка! Тільки боюсь!...

— Не знаю! Не скажу! Будемо старатися.

— Ну, спасибі й за це, за щирю правду! А там придивимось, побачимо.

Мимоволі руки простяглися одному до одного. Поцілувалися.

І тоді почали легко й не соромлючись про все говорити.

Одним лукавим оком визирала з-за комори Марійка, комусь показувала язика...

Дні минали одноманітно-спокійно, ситі, насоложені. Поволі готувались до весілля. Про це довго що-разу міркували.

Григорій устрявав потроху в роботу.

Одного разу поїхав із валкою продавати зерно до міста на базар. Зерно продав, але як виявилося, дуже дешево.

Старий не гнівався, лише сказав:

— Коли так будеш, сину, хазяйнувати, швидко переведеш усю худобу.

Григорій нахмурився, почервонів і мовчки вийшов.

Другого разу чув, як старий гримав на літнього робітника Петра.

Петро, похиливши голову, покійно слухав догану.

Але коли відійшов старий, Петро припав до причілка й заплакав.

Григорій почав розважати, та Петро мовчки відійшов від нього, не сказавши й слова.

І це теж не подобалось.

Марійка стала чомусь усім вередувати. Вже не вчила так завзято ні риторики, ні піітики.

Одного разу, коли Григорій став домагатися відповіді з піітики, Марійка розсердилася, заплакала і втекла.

Григорій сумно подивився вслід їй, поволі по складав книжки й пішов із двору.

Вийшов на леваду, а далі йшов поволі, похиливши голову.

Відчував, як вітер стиха студив відкриту голову, як легко шелестіла під ногами трава.

Як приємно було zostаватися на самоті й розібратися поволі в усіх тих думках, що так неспокійно позасідали в голові.

Що це має статись? Щастя?

В маленькій клітці співає пташок, а полетіти в небо, про яке співає, не може.

Де ж тоді воля?

Цілий рій думок міцними тенетами облітав душу. Хіба ж можна степового скакуна вдержати на припоні?

Маленький пуп земний — центр і зміст усього життя.

А навколо пупа немає руху, а навколо пупа застиглість, непорушність. Немає бур, немає гроз — маленькі кузьки колуپаються в землі.

Навколо велика світова нудьга.

Ось вона повстає з обріїв, розливається в небі. І небо стає жовтосірим, і спускається на землю й заливає всі долини, байраки, степові простори.

Кузька = комаха.

помережані лісами — вкриває жовто-сірими потоками.

І степи нараз сохнуть. І ліси вянуть і осипаються.

Велика, неосяжна нудьга.

Куди тікати від неї?

Радість у безконечному руху, в безнастанно-мінливих вражіннях, радість у буйній творчості духа.

Куди тікати з осмаленої, спаленої землі?

Було чомусь до нестями важко. Палкий вітер дув зі сходу, і в його хвилях не було чим дихати.

Тоді впав у затишному байраку на траву і так лежав непорушно.

Густі пахощі чебреця й шавлії входили в груди й студили розпалені думки. Мяко шелестіли шовкові листочки.

На маленькому клаптику землі хтось творив велику містерію, спізнавши голос Бога.

Від того стало спокійно.

Раз по-раз входили в груди тихі хвилі злагоди й гармонії.

Але перед очима стояла велика сіра пустеля.

Обійти її й покинути, залишивши самотні голоси — хай плачуть над спаленими ланами!..

За що? Що винні вони?

Великими важкими літерами виринули далекі слова.

„Коли хочеш служити мені, залиши дружину й оселю свою, і йди слідом за мною”!

Якось одна маленька думка поспитала:

— А чи ж це по правді? Великою жертвою поодиноких хочеш маленьку радість дати всім?

І не було відповіді на це!

Коли повернувся до дому, було вже над полудень.

Марійка, наче відчувши свою провину, пильно ходила за ним.

Побігла й принесла з льоху сметани, нарізала хліба, покликала до столу батька.

І сама жваво розповідала різні дрібниці. Але балачка чомусь не йшлася.

Тихо сходяв вечір на землю, як далека степова пісня.

Захід був тонкий, і на тлі його довго сумували стрункі молоді берези.

І потім поволі-поволі випростався місяць. Зітхнув, роздивився й почав прискати на всі боки молочно-зеленою піною. І вкрилися білою жалібною наміткою далекі простори.

Марійка підійшла й глянула тихо на Григорія. Григорій зустрівся з поглядом її. — Встав.

Мовчки, не сказавши одне одному слова, вийшли в сад.

А коли вийшли на долину, — балачка сама собою розпочалася. І як перший раз, наче відчуваючи, що це в останнє, Григорій довго й тихо говорив.

Хотів залишити в душі глибокий слід, яким не повинен був ніхто пройти, на якому не повинні були зрости ні найменші чужі рослини.

Марійка з тривожно-зляканими очима, вслухалась, — хотіла щось розгадати в цих веселомрійних очах — і не могла дізнатись останньої правди.

І так само, як і першого разу, сіли на тому місці, і Григорій загравав у сопілку.

І пісня його пішла довгою скаргою в місячно-туманних просторах, і десь розтанула.

Марійка, схилившись на руки, слухала в важкій задумі.

Але нараз схаменулася.

— Що це, Григорійку, що це? Хіба в останнє? Григорій мовчав.

— Слухай, братіку, не треба! Не треба більш. Ходім краще додому!

Григорій мовчки погодився. Встав, і погляд йому був сумний, похилений у землю, як важке гроно винограду.

І знову дві довгі тіні простяглися долиною на той бік яру.

Дві засмучені тіні, притулившись близько, тихо йшли ланами кудись у місячні тумани.

Голови їх були схилені додолю.

Тужили, що втратили добру вістку на землі. І коли прийшли до комори, впилися сумними поглядами одне в одного.

Одна душа поспитала:

— На віки?

— На віки! — відповіла друга.

І тоді довгим-довгим обмінялися поцілунком.

І обидві душі сказали:

— На Голготу! На колючі терни! На криваві квіти!

І розійшлися.

Було морозяно. А коли морозяно, хочеться кудись утекти, не думаючи, не жалкуючи над тим, що маеш покинути.

Ні, в хатині було тепло.

А на серці морозяно.

Григорій поволі складав своє збіжжя й почував, що серце тримтить від холоду.

А місяць зазірав у вікно, наче стежив за злодієм.

Григорій вийшов. Тривожно рипнули двері. Григорій тихо причинив їх.

На дворі було вже росяно. Зачиналося на ранок.

Хвилину вагався. Далі рішуче повернув і пішов у комору.

Там спала Марійка.

Григорій обережно відчинив двері, придивився в темряву.

На м'яких подушках розкинулось юне пружаве тіло.

На устах застигла тиха місячна усмішка, як спомин про останні хвилини життя.

Щось ударило в голову! Щось змішалось в місячнім тумані.

І хутко-хутко закружилось й попливло в радіснім вихорі в далечінь, у зелено-місячну прірву.

— Хто, як не ти, Боже, — думав — створив цю красу?

— Будь благословенна на віки!

І з неймовірним болем одрізав гострою думкою:

„Не може вмістити всього людське серце”!

І знав, що для нього відрізано якийсь великий, виноградний шлях життя.

Став навколішки й припав гарячими вустами в м'які теплі лінії смуглявої ноги. І тоді до млости заболіло серце.

Дівчина солодко зітхнула, повернулась набік і ще глибше впірнула в сон.

І в безтямі тиняючись хапався за одвірки й шепотів:

— Боже! Боже! На Голготу...

...Кудлатий собака поласився й провів із двору.

Ранок був похмурий. На сході густилися хмари, що далі розпускались по небу, заволікаючи його рудаю — сизими кошлами.

На дорозі лежали холодні роси.

Тихий вітер вихоплювався інколи з високих житів і грався на обскубаній придорожній травиці.

Ішов поволі, в глибокій утомі, важко схиливши голову.

Інколи, хитаючися, звертав набік. Тоді спинявся на хвилину.

Очуманіло оглядався, не знаючи куди йти далі.

А потім безсило тюпав уперед. В одному місці згадав, що забув на хуторі шапку.

Повернувся. Подивився.

Від хутора було видно тільки кілька клаптиків будинків.

Постояв, махнув рукою й пішов далі.

Опівдні прийшов у якесь село. Зустрів селян, що привітно його закликали до себе. Сів і почав, жартуючи, розмовляти.

І від того було без міри солодко.

Солодко відчувати, як хтось просвердлює серце, а звідти ллється тепла кров, — краплина за краплиною спадає на дно криги. І тому сміявся. Думає: „Хай розростається крига”.

Коли відходив од селян, — відчув себе знову юним бурсаком. І хотілося зразу бігати, грати в коня, сміятись, за кимсь ганятися, ловити когось.

— Це божеський рух! Це божеський прояв життя!

Дунав: куди його йти далі? Згадав, що давно не був у Ковалинського.

Рішуче повернув і пішов туди.

Жваво вибірався на гору.

А селяни стежили за ним очима й говорили:
— Кажуть старі люди, що швидко повинен пройти святий чоловік, що буде праведного життя й почне навчати темних людей! Буде він знати всі науки, буде навчати Святого Письма. Біблію на память читатиме. І ходитиме з села в село, з хати до хати.

А помре під тином, як старець.

І сумно з тривогою й загадкою стежили, доки не сховався Григорій за обрієм.

У Ковалинських зустріли Сковороду тепло й привітно.

Багато розпитували за все життя, уважливо ставилися до щонайменших дрібниць.

І Григорієві було радо перебувати в цьому затишку, як у теплій ясній хаті після блукання в дорозі глухої осінньої ночі.

І він залюбки за все розповідав. Лише промовчав про останню пригоду на хуторі в майора.

Швидко Григорій помітив одну рисочку, що неприємно вразила. І друг Ковалинський став зовсім не той. У нього була хороша, щира дружина, діти, що дзвінко щебетали в покоях.

Було помітно, що за всякими розмовами з Григорієм Ковалинський десь часто відривався до родини і там більше сердечно до всего ставився і всім більше цікавився.

І це вражало Григорія.

Тому пробув там недовго.

„Гість! — згадав стару свою думку. — Що таке гість? Людина, яку тепло зустрічають, радісно вшановують. Але все ж таки й зустрінуть і проводять, як гостя, як чужого! Усюди й завжди чужий і самотний. Як відбитий від табуна журавель, що блукає в тузі й самоті осінньої пори по сірих лапах!”

В недовгій часі згадав старого пасічника, з яким зустрівся давно-давно, коли тільки повертався, і поволі помандрував до нього.

Думав: той краще за всіх зрозуміє. Йому можна про все розказати.

Ішов спокійно, впевнено, спираючись на високу палицю й витягши довгу журавлину шию вперед.

А під боком теліпалася сопілка. Спокійно оглядався навкруги і знову вбирав великий, різнобарвний прояв життя в душу, як могутню гармонію творця.

На серці було спокійно й радісно.

Радість! Що таке радість? Ось холоне серце! Останні краплини крові сідають на кригу. А тоді стає серце крижаним. На ньому замерзає на віки радість, щоб світити в білих проміннях по всьому світу.

Світити в мандрівці, великій безперестанній!

Життя, як комета, що п'яна радісним блуканням у світах, і не знає свого постійного шляху.

Десь розпалиться, засяє великим огнем, а потім розсиплеться на дрібні шматочки — в туманність!...

Щоб знову родилося сонце, нове сонце й по новому засяяло світові.

І так од віку й до віку!

А хто розкаже мінливу казку мандрівної комети?

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА

Видавництво „ІЗМАРАГД”, Львів, вул. Косцюшка 5.

	Ціна ЗОЛОТИХ
Ч. 1. Джордж Байрон: Мазепа.	1.—
Ч. 2. Микола Зеров: Іван Котляревський. .	1.—
Ч. 3. Микола Зеров: Григорій Квітка-Осно- вяненко.	0.60
Ч. 4. Корнель: Сід.	
Ч. 5. Аїсхиль: Прикований Прометей. . .	
Ч. 7. Джордж Байрон: Чільонський в'язень.	1.—
Ч. 11. Микола Зеров: Поетична діяльність П. Куліша.	1.20
Ч. 12. Михайло Івченко: Напоєні дні. По- вість про Григорія Сковороду.	1.50

КАТАЛОГ ВИДАВНИЦТВА „ІЗМАРАГД”

Львів, вул. Косцюшка ч. 5.

	Ціна золотих
Марко Черемшина: Твори. Повне видання в трьох томах	13.—
В переплеті	17.50
Михайло Мочульський: Опалева мряка. Оповідання.	2.—
Михайло Мочульський: Іван Франко. Студії і спогади.	
Ірина Вільде: Метелики на шпильках. По- вість.	2.50
Богдан І. Антонич: Зелена Євангелія. Поезії.	2.50
Богдан І. Антонич: Ротації. Поезії. . . .	1.—
Михайло Арцибашев: Дикі. Повість. . . .	2.—
Юрій Косач: Черлень. Поезії.	1.20
Святослав Гординський: Барви і лінії. Поезії.	1.60
Нарцис Лукіянович: Віщий Олег. Поема. .	0.80
Дмитра Николишин: Світанки і сутінки. Со- нети.	0.50
Володимир Шаян: Орден Бога Сонця. Поезії.	0.40
Степан Левинський: Схід і Захід. Нариси з подорожі.	3.—
Всеволод Іванов: Поворот Будди. Повість. .	2.—
Борис Пільняк: Смерть командарма. Повість.	0.60

Стефан Цвайг: Амок. Оповідання.	2.—
Стефан Цвайг: Лист незнайомої. Оповідання.	2.—
Михайло Рудницький: Нагоди і пригоди. Оповідання.	3.—
Михайло Рудницький: Очі та уста. Поезії в прозі.	3.—
Михайло Зощенко: Останній пан. Оповідання.	2.—
Екслібрис. Збірник. Розкішне видання. . .	30.—
Антологія сучасної української поезії. . .	1.50

ДРЕВІВЕР

**КРИМ ВЛАСНИХ ВИДАНЬ В-ВО „ІЗМАРАГД”
МАЄ ЩЕ ТАКІ КНИЖКИ НА СКЛАДІ:**

	Ціна золотих
Олесь Бабій: Пожнивля . Поеми.	1.—
Вячеслав Будзиновський: Козак Шуба . По- вість.	0.80
Вячеслав Будзиновський: Шляхотське ухо . Повість.	0.80
Вячеслав Будзиновський: Нерозлучні . Ча- стина I. і II. по	0.80
Микола Голубець: Шевченко маляр.	0.50
Л. Граничка: Василь Стефаник	1.—
Петро Дереш: Карійська гребля	1.—
Ганс Еверс: Індія і я	2.—
Джек Лондон: Оповідання південного моря	2.—
Юліян Опільський: Золотий Лев	0.90
М. Твайн: Громи	0.90
Володимир Радзикевиц: Шляхом туги . Опо- відання.	2.—
І. Чернява: Люди з чорним піднебінням . По- вість.	1.—
М. Матчак: Найновіший словник чужих слів	0.95

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА

Видавництво „ІЗМАРАГД”, Львів, вул. Косцюшка 5.

Ціна
золотих

Ч. 1.	Джордж Байрон: Мазепа.	1.—
Ч. 2.	Микола Зеров: Іван Котляревський. .	1.—
Ч. 3.	Микола Зеров: Григорій Квітка-Осно- вяненко.	0.60
Ч. 4.	Корнель: Сід.	
Ч. 5.	Айсхиль: Прикований Прометей. . .	
Ч. 7.	Джордж Байрон: Чільонський вязень.	1.—
Ч. 11.	Микола Зеров: Поетична діяльність П. Куліша.	1.20
Ч. 12.	Михайло Івченко: Напоєні дні. По- вість про Григорія Сковороду. . . .	1.50

(1р. 50к.)

2р 20к.
(1986р.)

2593

bl

у

5.530

3930

uko
si dni

22 663

8.1/51/12

Гвченко Михайло.

Написані дні.